

L'entorn valencià d'Enyego d'Àvalos i l'autoria de *Curial e Güelfa*

Abel Soler
Universitat de València

1. Un “anònim” format a la cort valenciana del rei d'Aragó

L'anonimat amb el qual ens ha arribat la “quasi definitiva” còpia (Madrid, BNE, ms. 9750) de la novel·la catalana *Curial e Güelfa* dificulta la comprensió de l'obra i de la intenció literària d'un escriptor que irromp reiteradament al llarg del discurs per a “dir-ne la seua” (Escudero; Miralles 2012, 431). És clar que els interrogants sobre la personalitat i la identitat de l'ignot escriptor han pesat, com una incòmoda i limitadora incògnita, sobre tots els estudis que s'han fet de la novel·la, des de la seua primera edició de l'any 1901. La crítica lloa unànimement l'habilitat d'aquest anònim com a narrador i pren nota de la seua diversificada cultura literària: tradició trobadoresca i artúrica, autors italians i *commenti* dantescos del *Trecento*, clàssics greco-llatins, etc. Els estudis acumulats durant dècades i algunes informacions internes del relat, o deduïdes del marc historicocontextual, permeteren a Antoni Ferrando (2011, 421-422) elaborar un retrat robot aproximat de l'autor del *Curial*:

Devia ser un home [...] amb un domini excel·lent del català i de l'italià, integrat plenament en la cultura italiana, bon lector de la literatura de cavalleries catalana i francesa, coneixedor del llatí i amb aficions filològiques, capaç d'entendre el castellà, amb contactes estrets amb el món dels mercaders i amb l'administració econòmica de la Corona d'Aragó a Itàlia i defensor dels interessos del Magnànim a Itàlia. [...]. No devia ser una figura secundària en el món de la Corona d'Aragó a Itàlia dels anys trenta, quaranta i cinquanta del segle XV.

Editors de la novel·la com Ramon Miquel i Planas (XLI), o historiadors de les lletres catalanes com Rubió i Balaguer (1955) o Joan Ruiz Calonja (234), no trobaren cap dificultat a relacionar el *Curial* amb la cort napolitana d'Alfons V d'Aragó (1443-1458). Posteriors estudis (sols cal veure l'aproximació col·lectiva coordinada per Ferrando, 2012a) han aproximat la datació del manuscrit i de l'obra que conté a la dècada de 1440, i en relació amb algú resident durant anys a Itàlia. Júlia Butinyà (138) dedueix que, entre el públic al qual s'adreçava l'obra, hom devia preferir “un lector, caballero ya de armas y letras, culto y poco amigo de sermones.” El matís caracteritzador de l'àmbit de recepció del llibre, de la presumible audiència, redunda sobre algun interrogant plantejat el 1973 per Pere Bohigas (233-234):

¿Degué ésser el nostre autor un cavaller més o menys aventurer, com Joanot Martorell, que coneixia corts i països estrangers? Em sembla indubtable que l'autor del *Curial* havia viatjat i havia viscut i experimentat l'ambient cavalleresc. Però ¿de quina forma? ¿Exercí algun ofici reial? ¿Acompanyà alguna ambaixada? ¿Estigué al servei d'algun gran senyor i el seguí en les seves anades i vingudes?

Per a Lola Badia (129-130), descobrir la identitat personal de l'escriptor té una importància relativa. Importa més definir-lo com a creador literari:

Per molt cavalleresc que fos la seva formació, per molt mercantil que fos el seu entorn, per molt volàtil i superficial que fos el vernís del seu humanisme, l'autor del *Curial* era un home preocupat per problemes relacionats amb la teoria

literària en els termes en què això era entès al segle XV peninsular [...]. L'autor del *Curial* comparteix tot de dèries molt característiques del moment amb altres intel·lectuals coetanis, com Enric de Villena o el seu deixeble el marquès de Santillana.

La catalogació de l'escriptor com algú relacionat amb el món cavalleresc i amb dos nobles lletraferits –o “cavallers científics”, com ells s'autodenominaven– que freqüentaren la cort valenciana de l'infant i després rei Alfons V d'Aragó (1415-1420, 1424-1430), convidaria a pensar hipotèticament en algú format o educat en dita cort. Ho donarien a entendre altres “ressons” de València: paisatgístics, com aquelles “alqueries e cases de les ortes” de Tunis, però sobretot literaris o de caràcter intertextual. En aquesta segona categoria de referents, es poden destacar els errors mitològics que comparteix l'anònim amb el cavaller bibliòfil, i bilingüe perfecte catalanocastellà, Enric de Villena (Cátedra, 1983; Badia & Torró 2011: 85). El pare de sor Isabel de Villena solia freqüentar el Palau del Real de València i mantingué en aquesta ciutat, durant alguns anys, la seua famosa i malaurada biblioteca.¹ La influència de Villena, autor de *Los dotze treballs d'Hèrcules* (València, 1417), sobre el concepte de cultura literària que manifesta l'autor del *Curial* podria ser tal volta més pregó del que s'ha dit. Són ben esclaridores al respecte les connexions intertextuals entre el *Curial* i les glosses a l'*Eneida* de Villena, amb citacions efectuades a títol paròdic (Soler 2017c).

En contrast amb això, la poesia d'Ausiàs March seria desconeguda per a l'anònim. O, si més no, no es detecta cap rastre ni cap influx marquià en el *Curial*. ¿Com explicar el fet, si podem suposar que ambdós degueren conviure a la València dels anys vint? Doncs recordant que Marc escrigué pels anys 1427-1459, però la seua obra no es divulgà àmpliament fins després del 1435. Fou a partir d'aleshores quan s'enlairà la fama de la seua lírica. No sols a la Corona d'Aragó, sinó també entre els cercles lletraferits de Castella, com el del marquès de Santillana. L'anònim del *Curial*, que escriu en la dècada del 1440, no devia trobar-se ja a València pel 1435, i tal vegada no tingué accés a cap cançoner de Marc quan escrigué. A diferència del marquès de Santillana, que fa un elogi del senyor de Beniarjó (*Prohemio e carta*, ca. 1448) com un “gran trovador e omne de assaz elevado espíritu” (Gómez Moreno & Kerkhof eds., 448).

Els poetes predilectes de l'autor del *Curial* devien ser els francesos, com Othon de Grandson (Soler 2016b), que fou un dels més llegits i cantats en la dècada del 1420 a la cort valenciana del Magnànim, segons el registre compilatori del cançoner Vega-Aguiló.² El savoia Grandson, de qui depèn una enigmàtica divisa de la novel·la catalana, *Cuer desirous n'a null sojorn* (CeG I.23), calcada de “Cuer desireux n'a nul sejour” (*Le lay de desir en complainte*, X, v. 11; Piaget ed., 234-235), era ja llegit i imitat pel poeta valencià Jordi de Sant Jordi, pels volts del 1420 (Torró Torrent).

També és fàcil que posseïra l'autor del *Curial* algun cançoner amb obres del poeta castellà Álvarez de Villasandino (mort ca. 1424), de les dècades del 1400-1420. Vet que el literat més representatiu del *Cancionero de Baena* (1445-1454) havia sigut un fidel servidor del conestable castellà Ruy López Dávalos, refugiat a la cort de València des del 1422 (Perea Rodríguez; Beltran Llavador 2001, 12). S'explicarien, si fou així, coincidències fraseològiques com aquell interrogant “quals fades me fadaren?” repetit

¹ Ho manifesta el mateix Enric en un dels seus pròlegs: “Considerando que avía de estar poco en València, e dende entendía tomar mi camino para Castilla, e tenía ya liados mis libros que para ello oviera menester...” (Cátedra 1988, 134).

² Sobre aquesta compilació, vegeu, entre d'altres, Bohigas (1988, 22), Alberni Jordà (2005, 2006) i Marfany Simó (261-262).

en e *Curial e Güelfa* (I.22 i III.28),³ que recorda l'expressió “quáles fadas me fadaron” de Villasandino. O un “flor e llum de la cavalleria” aplicat al cavaller llombard (*CeG* III.29), que sembla un evident manlleu del *flor e luz* del poeta castellà (v. gr.: “flor e luz de las grangeras / que en España comen pan”, o també “reyes del mundo son / de moros e de christianos / flor e luz de castellanos”: Baena, 196 i 236, respectivament). Imitava aquest recurs un altre excortesà lletraferit de la València del rei Alfons V, el marquès de Santillana: “flor e luz de naturales” (Gómez Moreno & Kerkhof eds. 2003, 610). També fou idea de Villasandino, en una de les seues composicions més divulgades, la metàfora regeneradora del falcó o “girifalte mudado” (d'un poema del 1403, dedicat al conestable Dávalos), que en el *Curial* esdevé “falcó mudat” i “desencapellat.” Encara que ací la rellevància simbòlica del rapaç ve determinada per una relectura al·legòrica del “falcone ch'esce del cappello” de Dante (*Paradiso*, XIX, v. 34).

Acompanyà al conestable Dávalos i família, en els primers temps d'exili valencià, el seu criat o familiar Pero Niño, futur protagonista d'*El Victorial* de Gutierre Díaz de Games (ca. 1435-1436, 1445-1448). Aquesta biografia cavalleresca presenta alguns punts de contacte amb el *Curial* (Beltran Llavador 2010), que podrien respondre –pel que hem pogut deduir– a relats orals compartits. I és que hem de tenir clar, quan tractem d'explicar l'ambient en què degué viure l'autor del *Curial* abans d'aclimatar-se a Itàlia, que la cort valenciana dels Trastàmara (Alfons V i els seus poderosos germans, Joan de Navarra i Enric d'Aragó) acollí molts nobles i cavallers castellans, per causa de la guerra civil castellana entre Joan II i el conestable Luna, d'una banda, i els infants d'Aragó, d'altra. Amb els nouvinguts castellans, hi degueren arribar les recitacions del *Flores e Blancaflor*, o de l'*Amadís de Gaula* (quan l'anònim diu que “l'Arta... no partia los ulls d'aquells de Curial” sembla recordar aquella “dueña” que “no partía los ojos de don Rogel”: Sales Dasí, 301). ¿I què dir d'expressions cortesanes com *más ha mester freno que espuela, ponerse de rodillas en tierra, fincar los ojos en algú o fazer el buz*, que apareixen –entre d'altres– traduïdes mentalment del castellà al català en el *Curial*? D'altra banda, els oients i lectors castellans del palau de València podrien gaudir en romanç català de la *Storia de l'amat Frondino e de Brisona* (ca. 1400) o de la *Història dels amors de París e Viana*, referents bibliogràfics que l'anònim combina amb d'altres quan ofereix als seus oients (excortesans de València?) un repertori de parelles d'amants modèlics i mítics: “Aquí vírats [...] Flors e Blancaflor [...]. Frondino e Brisona, Amadís e Uriana [...], París e Viana, e molts altres” (*CeG* III.95). La història de París i Viana “en leng[ua] catalana”, concretament, s'inventarià en la biblioteca que Alfons V posseïa pel 1417 al Palau del Real de València (Alòs Moner, 403, doc. 3).

Quant a la historiografia, l'autor del *Curial* devia preferir les històries de cavallers de l'Antiguitat (Titus Livi, Juli Cèsar, etc.), tot i que coneixeria –d'haver-les oïdes recitar, segurament⁴– les cròniques catalanes. A aquestes podia al·ludir –en un fragment no exempt d'ironia metaliterària– quan parla de “molts auctèntichs e grans llibres per diverses, grans e molt solemnes doctors”, que tracten de “los strènuus actes d'armes” del rei Pere el Gran (*CeG* II.113). Tanmateix, a ell, li interessaria més la mitificació literària de dit rei bastida pels cronistes italians sobre versos de Dante (Ferrando 2007, 13). No obstant la seua predilecció pels clàssics i per la poesia, tot sembla indicar que la curiositat lectora de l'autor del *Curial* era omnímoda, i ja des de ben jove. En efecte, l'escriptor sembla familiaritzat amb lectures que corrien per la València cortesana del

³ Citarem a partir de l'edició de Ferrando (2007), per ser la més acostada en criteris de transcripció paleogràfica al text del manuscrit original. S'abreujarà el títol en sigles *CeG*, el llibre en numerals romans i el capítol en xifres aràbigues.

⁴ Segons el testimoni de l'humanista ferrarés Michele Savonarola (cap. 8), a la cort napolitana del rei d'Aragó es recitaven aquestes cròniques al rei i els seus cavallers a l'hora de dinar.

primer terç del segle XV. D'ací que incorpore arcaïsmes del temps de Bernat Metge o Antoni Canals, com ara *anc*, *baudor*, *hoc*, *ir*, *nuyt*, *pahor*, *quiny*, *vírats*, *ladonchs...* (Ferrando 2012b, 77), qui sap si conscient de la necessitat de “decorar” amb aquests mots un relat ambientat en el segle XIII. Expressions com *cessar les paraules*, significant ‘fer silenci’ o ‘callar’ (*CeG* II.98 i III.45), podrien provenir de l'*Scala de contemplació* de Canals (I: 100). Podria ser un record de lectura d'una cort on se solien recitar o llegir els *Facta et dicta memorabilia* de Valeri Màxim en la traducció catalana del mateix Antoni Canals (1395). S'explicaria així que la “virtut de fortalea” i el “ferm e constant cor” que el traductor valencià atribueix al suïcida Cató (Rovira Cerdà, 415; III: II, 14) reapareguen després en boca de Camar: “Virtut és la fortalea del meu cor” (*CeG* III.55). Molt similar a la versió romanç de Canals (“Si nosaltres matam aquells qui·ns amen, què farem d'aquells qui·ns han en hoy?”, *ibidem*: 596-597; V: I, 2) és la sentència de Valeri Màxim que reproduïx amb aquest enunciat l'anònim: “Si als que·ns amen matam, ¿què farem a aquells als quals som en oy capital?”, *CeG* III.81).

D'altra banda, trobem ressons de lectura de les *Tragèdies* de Sèneca, d'una versió catalana que degué circular per la cort valenciana d'Alfons V. Així, el “premittendum est” de Nicolau Trevet (*Exposició sobre les Tragèdies de Sèneca*), que l'autor de la versió catalana tradueix en les introduccions de cada tragèdia (Martínez Romero 1998, 74; *Idem* ed.: I, 103-105) per un “devem pressupondre” (v. gr.: “La quarta tragèdia és de Ypòlit. En la qual devem pressupondre que Ypòlit era fill de Teseu e Antíopas...”), hauria aprofitat a l'anònim del *Curial* per a introduir així el mite de les Muses en el proemi del llibre III: “En aquest tercer libre, per ço com fa menció de les Muses, deu's pressupondre que los poetes han fingit nou Muses en forma de nou dones o donzelles...” En realitat, l'autor de *Curial e Güelfa* sembla que emprà diferents tragèdies senequianes (*Hercules furens*, *Medea*, *Oedipus*, *Phaedra...*) en versió catalana per a documentar alguns mites greco-llatins.⁵ Es tracta d'una de les poques fonts que compartiria l'anònim amb el valencià Joanot Martorell (Pujol; Martínez Romero 1997).

En realitat, és curiós comprovar (Ferrando 2012b; Soler 2015) com els redactors del *Tirant* i del *Curial*, les dues grans novel·les cavalleresques de les lletres catalanes semblen escriure no solament en penínsules separades, sinó també des de punts de vista ideològics, estils literaris i concepcions del món ben divergents. Aquest distanciament de l'italianitzat i filohumanista escriptor del *Curial* respecte de la València tardogòtica i culturalment “perifèrica” del segle d'or, no significa que no poguera compartir amb Marc o Martorell algunes frases anecdòtiques, procedents de registres orals i escrits que tots tres haurien compartit pels anys vint a la ciutat i cort de València.

Així, quan *Curial* recorda a Melchior (*CeG* II.145) que “moltes vegades avé los hòmens morir esclatant-los la fel, plorant”, emet un diagnòstic mèdic molt acostat a l'elocució del cant XCIII d'Ausiàs Marc “Oh Déu ¿per què no romp l'amarga fel / aquell qui veu a son amic perir?” (vv. 33-34: Escartí ed., 241), o a la del capítol 80 del *Tirant lo Blanc*: “pres-li'n tanta de dolor, mesclada ab extrema ira, que la fel li esclatà, e aquí de continent morí” (Hauf ed., 319). Podríem afegir, seguint l'editor de *Curial e Güelfa* en francès (Barberà, 279, n. 86 i 409, n. 245), que la frase “decebutos eren com són los jueus del sperar Messies” (*CeG* III.96), es repeteix en el *Tirant* (cap. 162; Hauf ed., 794): “que estaven esperant ab més devoció que no fan los juheus al Messies.” Per no parlar d'una controvertida imatge, la “taula de Perusa”, que Ausiàs Marc recorda en versos (Escartí ed., 291) i l'anònim en prosa (*CeG* II.102).⁶ Era una metàfora ben

⁵ Una possibilitat ja apuntada per Badia & Torró (2011, 618), que aporten un exemple de correlació intertextual en llur edició del *Curial*.

⁶ El debat sobre aquest hàpax compartit entre els dos autors “valencians” es remunta al 1898, en vespres de la publicació del *Curial* (Menéndez Pelayo, XIV, lletra núm. 452) i fou représ per Miquel i Planas

coneguda pels lectors de Marc i del *Curial*, i compartida per ambdós autors. La qual cosa fa pensar en uns lectors que, majoritàriament, procedirien de la València on havia preferit quedar-se a escriure i a morir el senyor de Beniarjó. D'allí procedia també l'autor del *Curial*, però aquest havia preferit la vida d'Itàlia.

Al repertori de records anecdòtics o de velles lectures, podríem afegir algun recurs retòric del *Curial* que sembla manllevat d'alguna lletra de batalla valenciana. És curiós observar com existia un registre d'expressions cavalleresques de desafiament, del tipus “mentir per la gola” (*CeG* I.15 i II.26) o “vençut fementit e traydor” (*CeG* II.78, 90 i 91) d'on poaven indistintament Joanot Martorell i l'autor del *Curial*. És d'allò poc que ambdós escriptors tindrien en comú, si no és que tenien en comú també –com una lectura atenta del *Curial* trobem que ajuda a descobrir– la condició compartida de *miles*, de cavaller. Martí de Riquer (1984a [1964], 296) trobava coincidències estilístiques de *Curial e Güelfa* amb una lletra de batalla de Berenguer Arnau de Cervelló, on aquest fa requesta al noble valencià Pere de Montagut (el 1403) dient: “si... lo jutge que vós haurets no lexava venir a fi pla dita batalla..., romanga en culpa vostra.” El crític ho compara amb el desafiament epistolar del Sanglier a Curial (*CeG* II.78): “si lo judge que vós haurets elegit no lexarà venir la batalla a fi, vos romangats vençut.” Aquesta fórmula apareix en altres lletres similars de cavallers valencians (Riquer, 1963-1968, I: 184, 194 i 209) i ens remet de nou a la pista d'algú com Enyego d'Àvalos, que compartia justes –i, segurament, lectures– amb cavallers valencians residents a Nàpols. Un d'aquests era un nebot del referit Pere, Lluís de Montagut, que coorganitzà amb el mateix D'Àvalos la justa napolitana de l'1 de maig del 1446 (*vid. infra*).

El més interessant i original dels ressons a lletra de batalla valenciana de *Curial e Güelfa* pot ser la paràfrasi “fill de la egua”, que l'escriptor empra reiteradament (*CeG* I.31 i II.16) per a referir-se al destre o cavall de combat. L'expressió té origen en un mític deseiximent que tingué lloc a la ciutat de València, l'any 1418, entre els nobles Joan de Vilaragut i Pero Maça; aquest últim, homenatjat en el *Curial*, com més avall es comentarà. El primer, que pretenia evitar el combat a cavall, recordà irònicament al segon que l'havia reptat a lluitar a peu “sens nenguna companyia” i que, ara, per contra, volia combatre portant “per companyia un fill de una egua” (Riquer 1986, 78-79). *Fill de la egua* només apareix ací. Si podem identificar algun candidat amb accés directe a les lletres de batalla de Pero Maça –que sí que podem: el camarlenc Enyego d'Àvalos, cunyat i íntim amic a Nàpols del primogènit de Pero Maça (*vid. infra*)–, estaríem molt a prop de resoldre l'accidental situació d'orfandat del *Curial*; accidental, perquè l'única còpia que ens ha arribat de l'obra ve desproveïda de títol i de pròleg.

Les intertextualitats o els records de lectura del *Curial* que semblen remetre a l'ambient cavalleresc i a les preferències líriques i narratives de la cort de València, no són les úniques que situarien ací la joventut de l'escriptor. Hi ha també elements d'ambientació ficcional que remeten a situacions de la cort valenciana de la dècada del 1420. Per posar un cas: en abril del 1427, arribà a València el flamenc senyor de Bergues, Jan van Glymes, en una ambaixada enviada pel duc de Borgonya a Alfons V. La majoria de borgonyons abandonaren mesos després València, però el de Bergues romangué fins a gener del 1428 al palau del Real (Soler 2017a), exhibint uns paraments heràldics que incloïen pals de gules en camper d'or. És a dir, un blasó coincident amb el del rei d'Aragó. El detall cridaria l'atenció no sols de l'autor del *Curial*, sinó també dels

(1932, XXXI-XXXIX), Pagès (1935, 1936), Rubió i Balaguer (1984 [1953], I: 412), Carreté (37), Beltran (47-48), Fuster Ortuño (78-82) i nosaltres mateixos (Soler 2016a, II.2.3). A partir d'una lectura comparada de Marc i el *Curial*, de tot el que s'ha debatut i d'altres informacions textuais i contextuais del segle XV, hem arribat a la conclusió que es tracta d'una escatològica taula de Parusia, basada en fonts evangèliques (Mt 22:2 ss.; Lc 13:19 i 22:27-30; Ap 19:9) i paulines (1Cor 10:21).

seus futurs oients o lectors de la cort napolitana, que ho recordarien molt bé. Raó per la qual, en la novel·la cavalleresca, quan “lo rey d’Aragó” veu “lo senyor de Vergues⁷ aportar una cota d’armes feta tota a vergues vermelles e d’or, les quals són armes del rey d’Aragó, manà a tots los seus que contra aquell degú no combatés” (*CeG* II.50). El senyor de Bergues, en temps d’escriptura del *Curial*, continuava sent molt conegut al Castell Nou de Nàpols, per ser el camarlenc primer dels ducs alemanys de Kleve/Clèves (recordem el “Jacob de Cleves” del *Curial*), els quals havien emparentat amb Alfons V d’Aragó arran de l’enllaç de Carles de Viana amb Agnès de Clèves.

Tot plegat, ens porta a trobar molt versemblant la hipòtesi apuntada per Badia i Torró, entre d’altres, sobre la formació de l’escriptor –prèvia a la italiana– en una de les “corts ibèriques dels Trastàmara”; concretament, i al nostre parer indiscutiblement, en la cort valenciana de *don Alfonso de Trastàmara* (ca. 1415-1430).

2. El *Curial*, una obra de “coloració” dialectal valenciana

La tesi de veure en l’autor del *Curial* algú format en temps de joventut al Palau del Real, en una València convertida en flamant capital de la Corona d’Aragó des dels anys 1415-1417, ve recolzada per evidències filològiques –sobretot, lexicogràfiques– que permeten anotar i defensar la “valencianitat” diatòpica del *Curial*. Giner i Marco (82) fou un dels primers a parlar directament de “la novel·la valenciana *Curial e Güelfa*”; proposta que recolzaren Coromines (I, XLV: “*Curial e Güelfa*, novela catalana, escrita h. 1450, cuyo léxico parece sugerir un autor valenciano”) i molts altres lingüistes de trajectòria acreditada, com ara Veny (180) Sanchis Guarner, Colón (1976), Ferrando (1980), Badia Margarit (339), etc.⁸ Un autor que diu o escriu *açaçar*, *ahurt*, *almà[n]guena*, *alqueria*, *ausades!*, *banyat*, *bròfega*, *céquia*, *cullereta*, *empachar*, *la fel*, *realme*, *furtar*, *llavar*, *oronella*, *marjal*, *rabosa*, *maravella*, *torcar*, *a soles*, *plegar per arribar*, *ris* en compte de *rigut*, etc., no podia ser sinó del regne de València o criat entre valencians. Qualsevol lector valencià actual ho podria inferir fàcilment.

Ara bé, la identificació de l’autor amb algun natural del regne de València ofereix alguns dubtes raonables (Colón 1985, 1987, 56; 2011, 290; Colón *et al.* 2012, 158), per diversos motius. S’observa que l’anònim no escriu “exactament” com si fóra un nadiu de la terra (v. gr., un valencià del segle XV escriuria *pobrea*, i no *pobresa*), i parla de catalans i aragonesos sense fer referència particular als valencians. Amb tot, cal tenir en compte que l’acció de la novel·la se situa en un llunyà segle XIII i que aquest escriptor reflexiona “filològicament” quan escriu. A més a més, té per hàbit comparar llengües romàniques a l’hora d’acceptar solucions ortogràfiques: *thesor*, i no *tesor*. L’escriptor, de fet, “se esfuerza” a crear-se un peculiar idiolecte lingüístic i literari, “y de aquí deriva la abundancia de neologismos, no todos acertados y conformes al genio del idioma” (Rubió Balaguer 1953, 859). Simultàniament, procura perfeccionar –d’una manera molt peculiar– la llengua catalana (Ferrando, 2012b), el vehicle idiomàtic que “ha elegit” per a expressar la seua creativitat literària. En aquest sentit, val a dir que, per la consciència filològica, pels procediments d’*imitatio* petrarquesca, per la sintaxi natural, etc., l’autor del *Curial* es distancia de la retoricada “prosa d’art” tan de moda llavors a la València de Rois de Corella i Joanot Martorell (Wittlin 2012, 1132-1133). Tot això, a desgrat

⁷ Com expliquem en Soler (2017b), el canvi de la *B-* de *Bergues* per una *V-* és un joc ortogràfic d’aquells que tant agradaven a l’autor del *Curial*, coneixedor que els *pals* heràldics eren dits a Itàlia *verghe*.

⁸ Manuel Sanchis Guarner (168) parla d’un “autor possiblement valencià.” Germà Colón (1976 [1973], 374, n. 65), referint-se al duet lèxic *noces/bodes* en el català de València, proposa: “Hay bastante fundamento para suponer que el *Curial* está escrito por un valenciano. Merecería la pena un estudio lingüístico esmerado de este texto.” Antoni Ferrando (101-105) veia versemblant pensar en “un curial valencià de la cancelleria napolitana” com Joan Olzina, candidat que a partir del 2007 descartà (2013).

d'unes preferències lèxiques valencianes del text que Joan Veny (2009, 2012) plasma cartogràficament amb isoglosses concurrents i difícilment qüestionables.

Comptat i debatut, ens trobem davant d'una obra literària, *Curial e Güelfa*, escrita amb preferències lèxiques valencianes, però tot indica que fora o lluny de València; segurament a Itàlia, on sol situar-la la crítica. La concep i redacta algú que podríem definir lingüísticament com valencià, però que es mostra estilísticament i patriòticament com un –diguem-ne– “valencià atípic”; amb un llenguatge molt influït pels parlars italians i, en menor mesura, per castellanismes. En qualsevol cas, cal tenir en compte que “la caracterització diatòpica del *Curial* afecta el text, però no necessàriament la procedència de l'autor” (Ferrando 2012b, 54). Que el seu escrit es plasme en un català occidental de València, o après estant a València, no és quelcom que faça valencià *del tot* l'escriptor necessàriament: “de l'anàlisi dels elements lingüístics del *Curial* i dels usos que en fa, no es pot deduir que el seu anònim autor fos valencià de naixença, però menys encara que fos català, ni tan sols de la zona de Tortosa” (*ibidem*, 80).

L'òrfena novel·la cavalleresca manifesta, a banda dels contrastats dialectalismes valencians, un “excel·lent domini de la variació diatòpica de la llengua catalana”, producte d'un “contacte prolongat amb parlants de les diverses modalitats geogràfiques del català”, a més de castellanismes lèxics, sintàctics i paremiològics (un aspecte que s'hauria d'estudiar en profunditat i no s'ha fet). Però, sobretot, el *Curial* destaca per haver incorporat en un text català construccions retòriques i vocables italians assimilats llegint el *Decameron* de Boccaccio (Calvo 2013) i *volgarizzamenti* trescentescos. A banda, s'observa que molts d'aquests manlleus itàlics han sigut apresos del registre col·loquial, per algú que ha romàs conversant durant anys, pel que sembla (Calvo 2014), en un ambient italià monolingüe. En conseqüència, deduïa Ferrando que l'autor podria ser algun “valencià d'origen aragonès”, o fins i tot “un aragonès completament catalanitzat a València, probablement amb vincles culturals o familiars amb Toledo”, pel fet de relacionar-se el manuscrit de l'obra i la coberta amb la qual fou preservat amb el Toledo del segle XV. Aquest presumpte valencià d'adopció, doncs, hauria abandonat el regne de València “encara jove per a anar a estudiar a Itàlia [...] on, impregnat de cultura italiana i en contacte amb connacionals de diversa procedència i amb castellans, hauria redactat el *Curial*” (Ferrando 2012b, 81; *vid. etiam* Wittlin 2014).

Deixant de banda ara els arguments filològics sobre la valencianitat idiomàtica de la novel·la, si l'autor residí al regne de València, la crítica es mostra unànime a l'hora de relacionar una part de la cultura literària adquirida per l'anònim escriptor amb les “corts ibèriques dels Trastàmara” i, lògicament i més concretament, amb l'esplèndida cort valenciana de la dècada del 1420. Tot faria pensar, doncs, en una formació de l'autor a València, que seria prèvia “a l'adquisició d'una informació més específicament italiana” (Badia & Torró 2011, 85). “Durant la seva estada a l'estranger”, doncs, l'anònim hauria “començat a escriure la seva novel·la, aprofitant els seus nous, i canviants, entorns culturals i lingüístics per llegir, i inspirar-s'hi, textos disponibles en els llocs per on passava” (Wittlin 2012, 1132). Diguem-ne que, per la circumstància d'haver-se italianitzat literàriament i culturalment, el “well-travelled novelist from the kingdom of Valencia, who had reasons to remain anonymous” (*idem* 2014, 617), hauria *deixat de ser* –si mai n'havia sigut– “un valencià” genuí, a l'estil d'un Marc o un Martorell.

Tot indica, en conseqüència, que es tractaria d'un valencià “atípic” i de biografia viatgera, ben aclimatat a Itàlia, però amb un registre col·loquial –i, per derivació, amb una escriptura– que recorden la parla de València. D'altra banda, hem de tenir en compte que “són tan intensos els elements italians (fonts explícites i implícites, antroponímia i toponímia, trets lèxics i sintàctics, tipus de trama narrativa, model lingüístic boccaccesc), que hem de suposar que l'autor visqué la major part de la seua

vida a Itàlia.” Moltes de les fonts literàries que maneja, efectivament, “remeten a autors vinculats a prestigiosos centres cortesans o universitaris italians, de Roma cap al nord, dotats de bones biblioteques” (Ferrando 2012b, 77). Havia de ser, aquell on l’escriptor aprengué l’italià i s’impregnà de la cultura del *Quattrocento*, algun indret especial, amb accés a “la lectura de clàssics toscans” i on l’escriptor romanguera en “contacte amb els parlants italians cultes, amarats d’influència toscana i de lletres llatines” (Calvo 2013, 312). El resultat de l’aprenentatge és un text escrit en català, però “tan entranyablement italià” quant al “gust i l’esperit”, com deia Montoliu (57), que alguns arribaren a pensar, quan es descobrí, que el *Curial* era la traducció d’un original italià.

Totes les observacions ací recollides i actualitzades indiquen, doncs, que el text del *Curial e Güelfa* seria la conseqüència lògica de la trajectòria biogràfica de l’autor. Una trajectòria que, segons diversos indicadors (alguns, apuntats per Ferrando, 2012b; d’altres, aportats per Ferrer Mallol, o per nosaltres mateixos: Soler 2016a), ens portaria al Nàpols d’Alfons V d’Aragó com el lloc de previsible escriptura i “recitació” de l’obra. La divulgació d’aquesta s’endevina més o menys confidencial, atesa la mancança absoluta de notícies sobre l’obra fins al seu redescobriment decimonònic.

Aquesta “destinació” napolitana és interessant, perquè suposa, per dir-ho d’alguna manera, el “retorn” de l’escriptor a un ambient social catalanòfon com el que havia conegut en temps d’infantesa i joventut, i propici a la seua intenció filològica, tendent “a integrar, no a neutralitzar, la variació dialectal” de la llengua catalana (Ferrando 2012b, 60). L’idiolecte literari del *Curial* no pretén erigir-se, en absolut, en una mena de koiné cortesana, d’idioma culte “allunyat de tot localisme” o de “llengua supradialectal”, com subratllen –en contra de l’evidència filològica– Badia i Torró (2011, 100; 2015a, 98-101). En realitat s’observa tot el contrari: ho observen, és clar, els especialistes, no en literatura, sinó en lingüística diacrònica. El singular idiolecte del *Curial*, defugint el que era tendència consolidada en la cancelleria reial (la recerca d’una koiné administrativa, influïda per solucions del català oriental del Principat), demostra un gust de l’autor per la covariació lèxica: *plegar* i *arribar*, *roig* i *vermell*, *marjal* i *pantà*, etc. Amb la peculiaritat, també molt innovadora en la tradició literària catalana, de voler incorporar expressions i vocables del segle XV que eren –i molts continuen sent encara hui– característicament valencians. És com si l’original escriptor haguera experimentat, afalagant o, si més no, facilitant la comprensió del text, a un col·lectiu de previsibles lectors o receptors constituït majoritàriament per valencians. Ara bé, conscient de les variacions diatòpiques de la llengua, l’escriptor té la cortesia d’indicar als oients no valencians que la *cullereta* és un *ranapeix* (‘capgròs’), o que les *alqueries*, típiques de l’entorn periurbà de València, són “cases en l’horta.”

Aquestes –diguem-ne– deferències idiomàtiques o miraments lexicogràfics envers diferents col·lectius dialectals, i l’enfocament palesament “valencianitzador” del text, requereixen d’una explicació contextual i “sociolingüística.” I aquesta explicació sols podria passar, al nostre parer, per la localització de *Curial e Güelfa* en una cort com la de Nàpols –un trasllat a Itàlia de l’anterior cort de València– on es donava, lògicament, un ambient de confluència interdialectal (Ferrando 2011, 131). Allà, els cavallers que integraven el seguici reial –un col·lectiu diletant, naturalment interessat per lectures cavalleresques– eren majoritàriament valencians. Jorge Sáiz Serrano comprova que, dels 43 capitans de la tropa reial de cavalleria –la base i el gros de l’exèrcit alfonsí–, 18 (un 42%) eren valencians, 12 catalans, 7 aragonesos i 6 castellans. El 70% dels capitans, és a dir, de les persones més acostades al rei Alfons, serien catalanòfons de diversa procedència, però amb un nítid predomini de valencians. Com valencians eren també els tres components del consell de regència del príncep Ferran, que s’ocuparen del govern del regne en absència del rei (1446-1448): el cavaller Ximén-Peres de Corella, el

secretari reial Joan Olzina i el tresorer general Mateu Pujades. “No cabe duda” –conclou Sáiz (999)– “que la hegemonía cuantitativa de la clientela militar valenciana en 1441, era un fiel reflejo del rol decisivo que los valencianos jugaban entre el personal político y financiero al servicio de Alfonso V en su empresa napolitana.”

Aquest “rol decisivo” i predominant dels valencians en les finances i la política expansiva del Magnànim tingué un correlat literari ben conegut: l’anomenat “segle d’or” de les lletres valencianes, que trobaria expressió narrativa enllà la mar, a Nàpols, entre una nodrida colònia de catalanoparlants, majoritàriament valenciana. Comptat i debatut, la peculiar “valencianitat” idiomàtica del *Curial* no seria gens sorprenent ni atípica. Seria producte de la biografia de l’autor i de l’audiència o el públic lector al qual preveia oferir l’obra; un aspecte en el qual aprofundim seguidament.

3. Nobles i cavallers valencians al·ludits en la ficció literària

El *Curial* es donà a conèixer a Barcelona el 1901, a Barcelona, com una “novela catalana del quinzen segle” (Rubió Lluch) parangonable amb el clàssic “valencià” de Joanot Martorell, *Tirant lo Blanc*. Seguint una tradició que ve ja dels primers editors i prologuistes, no han faltat mai els crítics catalans que han tractat d’explicar el *Curial* com una obra “contextualitzable” a la Catalunya de mitjan segle XV. Aquesta mena de llit de Procust o de contextualització forçada –comprensiblement patriòtica en els noucentistes, apriorística en la majoria dels casos– passava sovint per menystenir la coloració valenciana de l’obra que constaten els lingüistes. Els arguments proposats per a provar –malgrat tot– la catalanitat intrínseca de la novel·la són tan diversos com inconsistents, començat pels manejats pel mateix Rubió i Lluch (XIV): “Essent tan patriòtica y tan nostrada la novel·la, penso que son anònim autor degué de ésser català.” L’observació venia justificada per l’aparició d’antropònims catalans i per les al·lusions a la llengua catalana, cosa que obligava l’editor –per si hi havia dubtes– a prevenir el lector: “Un valencià, per res del món en lo quinzen segle haguera batejada a sa llengua ab lo nom de catalana.” Pel que sembla, convenia certificar (amb propòsits qui sap si nacionalistes o comercials: recordem que el llibre s’editava a Barcelona) que l’autor era un natural del Principat sí o sí. Així les coses, Rubió deixava clar que “la llengua no presenta valencianismes” (XIV, n. 2), constatació *a priori* que els estudis filològics posteriors han capgirat radicalment. De la mateixa manera, és cosa sabuda (Ferrando 1980), els valencians del segle XV no tenien cap inconvenient a denominar “llengua catalana” l’idioma comú; especialment, si es trobaven a l’estranger o residien a la poliglota cort de Nàpols.⁹

Pel 1930, l’editor Ramon Aramon i Serra deduïa “la pàtria catalana de l’autor” a partir del contingut, i s’atrevia a situar-ne el lloc d’origen i formació de l’autor, pels trets dialectals que presentava el text, “a la Catalunya oriental” (7). La precisió deriva d’un primer estudi lingüístic de la novel·la (Par 1928), que resultava ben qüestionable, atesa “la situació precària dels estudis dialectològics” de l’època (Veny 2012, 1090), i que recomanava buscar l’autor per Barcelona o Vic (Par, 86).¹⁰ Miquel i Planas (XXXIX-XL) tampoc no dubtava de la identitat catalana de l’escriptor, però s’inclinava per algun buròcrata oriünd del Principat vinculat a la cort de Nàpols.¹¹ En la mateixa

⁹ El cronista valencià Gaspar Escolano, pel 1600, es queixava perquè els humanistes de la cort de Nàpols “solo hazen mención de Aragón y Cataluña, passando por una mesma tierra y nación la de Cataluña y Valencia. De que se dio en un grande inconveniente...” (I, col. 108; lls. 1-2, cap. 15).

¹⁰ El mateix Par (81), seguint l’opinió de Rubió, afirmava que l’ús del sintagma *lenguatge cathalà* “excloeix que l’autor sigui valencià.”

¹¹ La lectura del *Curial*, segons ell, no “permet dubtar de que l’autor era català. Com a tal parla de la nostra terra y de les seves institucions, y fa comparèxer en el seu llibre, no tan sols personatges catalans

tradició particularista podríem emplaçar Rubió i Balaguer, quan afirmava que “el autor debió ser catalán, y no valenciano” (1953, 857). O Ruiz i Calonja (1954, 241), que no dubtava “que l’autor del *Curial e Güelfa* era un català del Principat, del domini oriental de l’idioma.” En les dècades del 1960-1970, la crítica literària ja no insistia gaire en aquesta premissa, atès que els estudis de moderna dialectologia la contradeien de manera notòria. Qualsevol proposta passava ara, o per admetre que l’anònim podria ser un valencià –interpretant literalment el dictamen dels dialectòlegs–, o per pensar en algun català occidental, qui sap si de la part de Tortosa. Aquesta segona possibilitat, emperò, no sembla sinó un subterfugi difícil d’acreditar filològicament, i sembla tenir per tàcit objectiu salvaguardar l’*apriorística* i genuïna “catalanitat” del text.

Aquesta voluntat de “salvaguarda malgrat tot” –més especulativa que no basada en fonaments lingüístics empírics– portava a estudiosos com Pere Bohigas (1976 [1973], 220) a mantenir oberta la possibilitat que l’anònim fóra algú del Principat, “per tal com els cavallers que volten el rei d’Aragó són catalans i aragonesos, i em sembla que, si hi hagués hagut valencians, l’autor ho hauria fet constar.” En la dècada del 1980, Anton Espadaler ironitzava, en considerar “altament inquietant” que, a desgrat de la valencianitat lingüística del *Curial*, “no aparegui cap personatge valencià a la novel·la, i que tampoc no hi trobarem cap referència geogràfica o toponímica significativament valenciana. En la ficció curialesca, els cavallers de la Corona d’Aragó són catalans o aragonesos” (1984, 109). La presumpta i “perturbadora” paradoxa entre lèxic valencià i onomàstica catalanoaragonesa estava servida: ¿com s’explica que una narració de base dialectal occidental i valenciana s’haja redactat “en oblit de valencians” (114)?

No era cap novetat, això. Ja ho havia advertit Antoni Rubió (XIV): “los noms no estrangers dels que hi figuren, són casi bé tots catalans, no valencians.” Aquest aspecte ha sigut ben matisat per Antoni Ferrando (1997, 342-343; 2012b, 75), que destaca el tractament especial que reben en la novel·la els nobles “aragoneses” del torneig de París (acompanyen el rei d’Aragó; són citats amb nom i cognom complet, i són trastamaristes), al costat dels catalans del torneig del Montferrat (aventurers; pobres i secundaris, en comparança). A més, els aragonesos i catalans de París porten els noms i/o els llinatges de nobles valencians del segle XV d’ascendència aragonesa o catalana, com poden ser Pero Maça, Pere de Montcada o Joan Ximenes d’Urrea. Inlluït per aquesta significativa matisació, Espadaler (1998, 1423; 2007, 226) s’ha vist obligat a admetre la presència en la novel·la del que ell anomena “un parell de valencians.” En canvi, Badia i Torró (2010, 44) sembla que continuen ancorats en l’obsoleta i poc contrastada tradició prologal noucentista. I certifiquen de manera més o menys taxativa que en el *Curial* “no aparece ninguna familia valenciana” (2010, 44). En un altre treball sostenen que el tractament paròdic d’un framenor d’Angers, que identifiquen –la proposta té interès, no cal dir-ho– amb sant Lluís de Nàpols, “deu ser l’única [connexió] que relaciona indirectament Curial amb la ciutat de València” (2015b, 56). Recordem que el cos de sant Lluís fou arravatat als Anjou per Alfons el Magnànim, en el saqueig de Marsella (1423), i depositat a la catedral de València (1424).

Si estudiem amb deteniment (Soler 2016a) la nòmina de cavallers presents en les corts ibèriques i italianes d’Alfons V, comprovarem que, al darrere dels “aragoneses” i “cathalans” del segle XIII de la ficció literària, el que en realitat podria estar desplegant l’anònim escriptor és un estudiat i interlineat “homenatge” als antics donzells de la cort de València, és a dir, als cortesans valencians del Nàpols alfonsí de la dècada del 1440, portadors de llinatges citats en la ficció. Ho tractarem de plasmar –per raons de

de significació històrica, sinó també d’altres que semblen pertànyer al ordre de les seves relacions personals.”

concisió— en tres quadres sinòptics. La informació historicocontextual que hi tractem de compendiar esquemàticament, forma part d'un deversall d'indicadors onomàstics, arxivístics i bibliogràfics que porten sobre la pista autorial D'Àvalos, el gran camarlenc a Nàpols d'Alfons el Magnànim, de qui tractarem seguidament:

Taula I. Els aragonesos i catalans del torneig de París-Melun

<i>Personatges de la ficció</i>	<i>Personatges històrics relacionables</i>	<i>Observacions</i>
Johan Martines de Luna	Joan V Martines de Luna (ca. 1382-1438)	Noble aragonés i senyor d'Illueca (trastamarista, 1410-1412), però resident en la dècada del 1420 a la cort de València, on convisqué amb Enyego d'Àvalos. Fou el procurador del rei Alfons en les Corts Valencianes del 1429. Cavaller exemplar i camarlenc de la màxima confiança del rei, romangué a la Península Ibèrica el 1432 ocupat d'afers diplomàtics. Era nebot de Benet XIII, al servei del qual s'havia iniciat en les armes (1409). Traslladà les restes del papa Luna del Peníscola a Illueca (1430), cosa que explica la divisa de les "deceplines d'or" que se li atribueix en el <i>Curial</i> . Era gendre de Pero Maça i Alagó, i cunyat de Lluís Maça-Cornell (cunyat, aquest últim, d'Enyego d'Àvalos); parent de Pere i Alfons de Cardona i Villena . Mort a <i>Roa</i> (Castella), se li celebraren allí unes sonades honres fúnebres (1438), que potser expliquen —per joc paronímic— el seu combat en la ficció contra un Guillaumes de <i>Roam</i> .
	Pero Maça i Lluís Maça-Cornell	Joan Martines de Luna era casat amb una filla de Pero Maça, Brianda, germana de Lluís Maça-Cornell (aquest, traslladat de València a Nàpols el 1444, era cunyat des del 1426 d'Enyego d'Àvalos). Pel 1443, els Maça sostenien un contenciós, en nom de la viuda de Luna, dita Brianda Maça, contra el seu germà i successor en la senyoria d'Illueca, Jaume Martines de Luna, ambaixador enviat a Castella pel rei el 1447.
	Antoni [Martines] de Luna i Peralta (1421-1464)	Noble cavaller sicilià d'ascendència aragonesa, integrat en la casa del seu germanastre Pere de Cardona , i ben situat a la cort de Nàpols. Futur comte de Caltabellotta. Com a hereu dels Peralta de Sicília (per testament del seu oncle Raimondetto), reivindicava la successió al comtat gascó de Pardiac, arravatat als Monlesú-Peralta pels Armanyac, senyors de Montbrun, cosa que justifica el conflicte del <i>Curial</i> entre els senyors de Monbrú i Monlesú. Essent encara jove, pel 1441-1443, fou un dels capitans de l'exèrcit reial. El rei l'envià d'ambaixador al papa Nicolau V el 1447.
	Pere i Alfons de Cardona , fills d'Antoni de Cardona i Martines de Luna	Nobles cavallers valencians, criats a la cort de València en la dècada del 1420 i amb altes responsabilitats de govern a la de Nàpols. Emparentats amb els Martines de Luna aragonesos, esdevingueren també fillastres de Margherita (Martines) de Luna i germanastres d'Antoni de Luna i Peralta, nobles sicilians que reividincaven als Armanyac el comtat occità de Pardiac, arravatat criminalment per aquests als Monlesú-Peralta.
Pero Maça-Cornell	Pero Maça i Alagó (1384-1448)	Noble valencià (un dels caps del trastamarisme valencià, 1410-1412), senyor de Moixent i diverses senyories més; cèlebre cavaller i aventurer. L'any 1422, quan Enyego d'Àvalos s'exilià a València, acollí i protegí la seua família —la de Ruy López Dávalos, conestable de Castella— amb la qual mantenia una gran amistat. Fins al punt de casar el seu hereu i primogènit, Lluís, amb una filla de dit conestable (1426). Convisqué amb Enyego, tant a la cort de València com a

		Itàlia. Es documenten connexions intertextuals entre una lletra seua de batalla (València, 1418) i el text de <i>Curial e Güelfa</i> .
	Lluís Maça i Cornell , àlies Lluís Cornell (1402/04-1473)	Noble valencià, baró d'Alberic, i fill primogènit i successor del cèlebre Pero Maça. Per vincle testamentari del 1427, adoptà el 1437 el cognom matern i heretà d'un oncle la baronia d'Alfajarín (Aragó). Acompanyà i acollí el petit Enyego d'Àvalos i família el 1422 a València i es casà el 1426 amb una germana seua. Estigué a Sicília (1433-1435) i fou presoner a Ponça (1435), però no tornà a les guerres d'Itàlia fins el 1444, quan excel·lí com a capità en la campanya de la Marca (portant les claus "entrecroades" de Pere contra Sforza, 1444-1446) i en la pacificació de Calàbria (1444-1445). Afavorit pel seu cunyat D'Àvalos, formà part del consell reial d'Alfons el Magnànim. Era bon justador i ho demostrà en les justes napolitanes del 1444, (esposalles del príncep Ferran). En tornar a València, intercanvià lletres de batalla (febrer-maig del 1447) amb Nicolau de Pròixida. Ambdós negociarien amb el gran visir <i>Avdilbar</i> (personatge transferit al <i>Curial</i>) tenir el rei de Granada per jutge en un duel a ultrança que evitaren per Alfons el Magnànim i Maria de Castella. Tornà a Nàpols el 1450.
Blasco d'Alagó	Blasco II d'Alagó "el Nét" (+1293)	Noble cavaller aragonés, VI senyor d'Alagó i un dels pocs que acompanyaren Pere el Gran al desafiament de Bordeus (1283).
	Pero de Maça i Alagó	El més amunt nomenat, descendent dels Blasco d'Alagó aragonesos.
	Blasco Maça i Alagó	Noble cavaller valencià (trastamarista, 1410-1412) resident a la cort de Nàpols. Germà del famós Pero Maça i oncle de Lluís Maça-Cornell (el cunyat d'Enyego d'Àvalos).
	Guillem-Ramon V de Montcada-Alagó	Noble cavaller siculovalencià, criat a la cort de València i amb grans responsabilitats en la de Nàpols, on se'l coneixia pel títol de comte d'Adernò. Descendent dels successius Blasco d'Alagó o <i>d'Alagona</i> siculoaragonesos. El pare, Joan de Montcada i Alagó, era fill de l'última representant d'aquesta nissaga, Beatriu d'Alagó. Visità França i Borgonya com a ambaixador el 1444 i organitzava justes amb Enyego d'Àvalos a Nàpols l'1 de maig (com en el <i>Curial</i>) del 1446.
Pere de Muncada	Pere II de Montcada i Abarca (+1308)	Noble cavaller català, senescal de Pere III el Gran, el rei d'Aragó de la novel·la.
	Pere III de Montcada i Lloria (+ca. 1358)	Noble cavaller i almirall català, que cooperà amb els comtes anglesos de Derby (<i>Arbi</i> , en la <i>Crònica</i> i el <i>Poema</i> d'Alfons XI de Castella) i Salisbury, en la croada internacional del setge d'Algesires (1342-1344). Enfrontar-lo ara en el <i>Curial</i> al comte de Salisberi –company d'armes en el torneig de Melun del comte Arbi– fou una broma capriciosa de l'autor, que expressa la decepció de la cort napolitana amb el viratge proangeví dels anglesos (el matrimoni del rei d'Anglaterra amb una filla de Renat d'Anjou, el 1445).
	Pere IV de Montcada i Martines de Luna (ca. 1375-ca. 1443)	Noble cavaller valencià, baró de Vilamarxant (urgellista, 1410-1412, però fidel servidor dels Trastàmara des del 1413), resident a la cort de València en la dècada del 1420. Fill d'Ot III de Montcada i Maça de Liçana, estava molt emparentat amb els Maça-Cornell i els Martines de Luna. Famós guerrer i justador. L'any 1407, en unes justes celebrades a València, s'enfrontà a Tanneguy du Chastel (el futur assassí del duc de Borgonya, 1419, reclamat a jui per Felip el Bo,

		1445-1449, i recordat negativament en els “del Chastell” del <i>Curial</i>). Participà amb els Montcada, Cardona, Pallàs, Martines de Luna, Ximenes d’Urrea, Maça i Pinós (l’inatges citats en el <i>Curial</i>) en les negociacions de la pau amb Castella (1430).
Guillem-Ramon V de Montcada-Alagó (ca. 1400-1466)		Noble cavaller siculovalencià, criat a la cort de València. Comte d’Adernò i hereu d’una part del patrimoni sicilià dels Blascó d’Alagó o <i>Alagona</i> , per ser net de Beatriu d’Alagó, la darrera representant de la nissaga. Dirigí tropes on s’integraven els seus parents valencians: Guillem-Ramon III de Montcada, baró de Xiva, i el ja referit “Pere de Muncada”, baró de Vilamarxant. L’any 1439 negocià amb Tanneguy du Chastel (vexat en el <i>Curial</i> a través dels cavallers “del Chastell”) la rendició a Renat d’Anjou del Castell Nou de Nàpols. La seua reivindicació del comtat de Pardiac per als Luna-Peralta (1439-1451), integrats en la seua casa, explica el conflicte del <i>Curial</i> entre els senyors de Monbrú i Monlesú. Compartí la victòria de Carpenone (1442) amb Pere de Cardona i Llop Ximenes d’Urrea. Un plet (1442-1449) amb els Capece de Nàpols pot explicar el tractament despectiu d’Arrigheto Capece en el <i>Curial</i> . Estigué d’ambaixador a Borgonya i París-Melun (1444) i, segurament, informà l’autor del <i>Curial</i> sobre l’inatges i cavallers europeus. Sent ambaixador a la Península Ibèrica (1445-1446), negocià amb el gran visir <i>Avdilbar</i> de Granada, que apareix després en el <i>Curial</i> . En tornar a Nàpols, coorganitzà amb Enyego d’Ávalos unes justes cavalleresques per a l’1 de maig del 1446, data que també apareix en el <i>Curial</i> . Justà contra el seu amic, el valencià Lluís de Montagut , circumstància que dona peu a la broma d’enfrontar-lo en el <i>Curial</i> amb el comte de Salisbury (nobles anglesos de nissaga <i>Montagut</i> o <i>Montagu</i>). En la campanya centroitaliana (1446-1448), el comte d’Adernò era un dels principals capitans del rei d’Aragó.
Johan Ximenes d’Urrea / un d’Orrea + Aznar d’Atrossillo	Joan Ximénez I d’Urrea “el Senyaler” (?-ca. 1340)	Noble cavaller valencià d’ascendència aragonesa. Senyor de la tinença d’Alcalatén i fundador de la branca valenciana dels Urrea. Jaume II el Just el féu senyaler o portador de la senyera reial en l’exèrcit, com l’Aznar d’Atrossillo del <i>Curial</i> . El seu nét, citat més avall, es casà amb una Atrossillo i recollí el llegat d’aquesta noble –però extinta– família d’Aragó. L’any 1324 el mateix rei li confià el gonfanó pontifici de les claus “entrecroades” de Pere (Jaume II era gonfanoner de l’Església des del 1295), reinterpretat en el <i>Curial</i> com una bandera d’“spases entrecroades” al·lusiva a Alfons el Magnànim, que havia recuperat el 1443 la condició de braç armat de l’Església (però sense sotmetre’s a ella, tal com es propugnava per Dante en <i>De monarchia</i>).
	Joan Ximénez II d’Urrea (àlies Blasco III d’Alagó) (senyor, ca. 1340-ca. 1375)	Noble cavaller valencià, d’origen aragonés. Nét de Joan Ximénez I i fill d’Artal V d’Alagó, adoptà el nom de l’avi per a heretar el seu patrimoni feudal, al regne de València. Visqué a mitjan segle XIV, i adquirí per via matrimonial el patrimoni dels Atrossillo (noble família aragonesa, extinta). Pel 1377 tenia un escuder i parent de la muller, Aznar d’Atrossillo, que era alcaid de Mezalocha (Aragó).
	Aznar d’Atrossillo	L’escuder i alcaid de Mezalocha (Aragó) adés esmentat, al servei de Joan Ximénez II d’Urrea pel 1377.
	Joan Ximénez III d’Urrea i Atrossillo (senyor, ca. 1375-1388)	Noble cavaller valencià. Secundogènit de Joan Ximénez II, heretà d’ell els feus valencians de la tinença d’Alcalatén, i, de la mare, les baronies aragoneses d’Estercuel i Atrossillo. Adquirí el 1393 el vescomtat de Roda. El seu nét, Pere I Ximenes d’Urrea, cap dels trastamaristes d’Aragó, féu venda del llegat dels Atrossillo als Bardaxí (1412).

	<p>Llop II Ximenes d'Urrea i Bardaixí (1404-1475)</p>	<p>Noble valencià, besnét de Joan Ximénez III d'Urrea i Atrosillo, i senyor del vescomtat aragonés de Roda (<i>Rueda</i> i Èpila). El seu germà major heretà els feus valencians. Arran de la venda del 1412, la família de sa mare, Maria Bardaixí, era la posseïdora del llegat dels Atrosillo. Convisqué a la cort valenciana d'Alfons el Magnànim amb Enyego d'Àvalos. S'estrenà en les armes als 16 anys (jove i "tendre" com l'Aznar del <i>Curial</i>) i acompanyà el rei a totes les guerres, on destacà pel seu valor. Fou designat mestre de camp de l'exèrcit, i capità de tropes a cavall en la guerra napolitana (1438-1443), a més de virrei de Sicília. Com a tal, s'ocupà de les relacions diplomàtiques amb un rei de Tunis (un altre dels personatges del <i>Curial</i>) que regalava lleons al de Nàpols. Dirigí un important contingent a les Marques (1444-1446), on la senyera reial onejava al costat de la papal de les claus "entrecroades" de Pere. S'ocupà Llop de múltiples afers de govern i comeses diplomàtiques. Amic el camarlenc D'Àvalos, actuà de portador de lletres i llibres entre ell i el príncep de Viana quan aquest es trobava a Sicília (1458-1459). En l'escut, combinava armes heràldiques d'Urrea i d'Atrosillo. El caràcter impetuós de Llop es correspon també amb el de l'Aznar d'Atrosillo de la novel·la.</p>
un de Pinós	<p>Ramon de Pinós (Ramon-Galceran de Pinós i Milany, àlies "Ramon de Milany", ca. 1395-1437).</p>	<p>Noble cavaller català fadrister, de família urgellista (1410-1412), però reconciliada el 1413 amb els Trastàmara: el jove entrà de <i>cooper</i> en el seguici del futur Alfons V (el mateix 1413). Seria després baró de Milany i la Portella, per herència materna. Essent criat a la cort de València amb Enyego d'Àvalos, el marquès de Santillana i altres citats més amunt, s'explica que Santillana col·loque el cognom Pinós entre els valencians de la <i>Comedieta de Ponça</i> (1435-1436). Morí sent encara relativament jove, i deixà només una filla. És el Ramon de Pinós que el cronista valencià i metge del rei Gaspar Pelegrí (<i>Historia Alphonsi</i>, Nàpols, 1443) recorda, juntament amb "un altre de Batges", combatent heroicament en el setge de Bonifacio (Còrsega, 1421).</p>

Taula II. Els catalans del torneig de Montferrat

<i>personatge fictici</i>	<i>personatges històrics</i>	<i>relació amb la cort de Nàpols</i>	<i>hipòtesis explicatives o relació amb Enyego d'Àvalos</i>
Ponç d'Orcau, català jove i noble de sang.	Pere d'Orcau, mort heroicament en combat el 1442 + Berenguer d'Erill, baró d'Orcau des del 1446.	El jove "heroi d'Orcau" és exaltat en la crònica de Gaspar Pelegrí, 1443 (com també un cavaller de Pinós i un altre de Bages) i el baró d'Orcau és un dels cortesans més reeixits de Nàpols.	Celebració de l'herència d'Orcau per Berenguer d'Erill , que fou nomenat cap d'una de les set esquadres de l'exèrcit reial en octubre del 1446. Erill i D'Àvalos s'havien criat junts com a patges del rei Alfons a la cort de València, i eren amics des del 1422.
			<p>Pere de Cardona i Villena, amic d'infantesa d'Enyego d'Àvalos i primer camarlenc de la cort napolitana d'Alfons el Magnànim, era senyor d'Oliana (1428-1448), baronia contigua a la d'Orcau.</p>

Dalmau i Roger d'Oluge, cavallers catalans pobres.	Els cavallers Oluja de Cervera, arruïnats, venen la senyoria homònima en desembre del 1445. La notícia potser arribà a Nàpols en la primavera del 1446.	El 4 de març del 1446, un plebeu de Cervera, el secretari Lluís Sescases, que fins aleshores era notari-arxiver de la <i>Sommaria</i> (organisme econòmic dirigit per Enyego d'Àvalos), és adobat cavaller.	Celebració del privilegi militar (març del 1446) obtingut per un país dels Oluja, Sescases. Enyego d'Àvalos signa el document. En agost del 1446 ve de Barcelona el prelat Jaume de Cardona, molt relacionat amb Cervera: podria haver informat de la ruïna dels Oluja.
		Un altre cerverí vinculat a la cort, Dalmau de Mur, devia conèixer també els Oluja.	Dalmau de Mur compartia aficions literàries amb D'Àvalos. Lluís Sescases fou notari-arxiver al seu servei pels anys 1443-1446. D'Àvalos el promogué a cavaller i es feu acompanyar per ell en l'ambaixada a Milà (1446-1447).
		Pere de Cardona i Villena , primer camarlenc del Magnànim a Nàpols, era senyor de Maldà i Maldanyell (1439-1450), baronia contigua a les Oluges, on posseïen béns els cavallers Oluja de Cervera. Però era també senyor, ell mateix, de l'Oluja de Monfalcó, segons un escrit del 1448. Els castlans de pobles com Sant Martí de Maldà portaven una onomàstica (Ponç d'Oluja, Pere d'Oluja, Dalmau de Passanant, Roger de Montoliu...) relacionable amb la del <i>Curial</i> .	Pere de Cardona i Villena era amic d'infantesa d'Enyego d'Àvalos, per haver-se criat ambdós a la cort de València com a patges de cambra d'Alfons el Magnànim. Pere i el germà major de D'Àvalos foren condecorats el 1451 amb el Toisó d'Or pel duc de Borgonya. Pere es relacionable amb el senyor de Monlesú i altres personatges de la ficció curialesca. L'amistat entre ambdues cases, la de Pere i la d'Enyego se segellà anys després amb vincles de sang.

Taula III. Altres noms dels episodis africans

<i>Personatges de la ficció</i>	<i>Personatges històrics relacionables</i>	<i>Observacions</i>
Galceran de Madiona (Berenguer), fill d'Asbert de Mediona	Galceran de Mediona	Protagonista d'un <i>Llibre de Galceran de Mediona</i> , perdut, però documentat en un inventari de Pere IV d'Aragó, de la biblioteca reial (segle XIV).
	Asbert de Mediona (ca. 1250- Barcelona, 1321)	Militar i diplomàtic al servei de Jaume el Conqueridor i de Pere el Gran. Realitzà diferents missions al Magrib entre el 1277 i el 1293, i durant els anys 1277-1280 sembla que residí a la cort del rei de Tunis.
	Galceran Suaris	Cavaller de ventura valencià, d'origen castellà. Famos per haver salvat la vida del rei de Xipre en una batalla contra el sultà d'Egipte (1426). Participà en l'expedició de càstig d'Alfons el Magnànim a la costa de Líbia (1433), on els

		vaixells estigueren a punt d'encallar i ser assaltats pels moros de la costa per causa d'una tempesta. Destacà heroicament en l'atac a Mahdia (costa de Tunis), segons la crònica napolitana de Gaspar Pelegrí (1443).
	Berenguer de Vilaragut (1221-1298)	Noble català, vescomte de Subirats i senyor d'Albaida, i capità de galeres de Pere el Gran en les guerres mediterrànies. Efectuà una ambaixada l'any 1294 davant el rei de Tunis, en nom de Jaume II d'Aragó, per a negociar el pagament d'un tribut en dobles d'or i l'alliberament de captius cristians.
	Berenguer Ferrer	Diplomàtic català dels temps del rei Martí I l'Humà, resident durant anys a Tunis i "molt pràctich" en la llengua i costums del país. Negocià un tractat entre el rei de Tunis i el rei d'Aragó (1398-1403), que exigia 3.000 dobles d'or anuals al sultà, i un altre tractat l'any 1414, en nom de Ferran I.
	Berenguer Mercader (1391-1471)	Cambrer i diplomàtic d'Alfons el Magnànim a Itàlia (1432-1446). Llettraferit i amic d'Enyego d'Àvalos. Expert des del 1418 en relacions amb Granada i corresponsal diplomàtic en la crisi nazarí del 1446-1447 (en qualitat de batle general de València) de "dona Fàtima d'Almeria" i altres governants del sultanat.
la casa de Pallars, que ve de la casa de Madiona	Arnau-Roger IV de Pallars (1401-1451), comte de Pallars (1442-1451)	Falsa pista, relacionable amb una notícia fantàsica del <i>Llibre dels reis</i> (segle XIII), segons la qual els Cardona –enemistats en la dècada del 1440 amb els seus parents els Pallars– descendien dels castlans de Madiona. El fet d'atribuir aquest origen espuri i innoble als Pallars en el <i>Curial</i> , potser derive del comportament pidolaire del comte de Pallars durant la seua fugissera estada a Nàpols (1444-1447). Depenia de continues almoines del rei per a poder subsistir: ¿falsa etimologia de <i>Mediona</i> com <i>mih donat</i> ('em dóna)?
Ramon Folch de Cardona, ambaixador a Tunis del rei d'Aragó	Ramon-Folc VI de Cardona (1259-1320), vescomte de Cardona.	Personatge contemporani de l'acció històrica de la novel·la, però que no destacà especialment, ni se li observa cap altra relació amb el que planteja l'escriptor.
	Ramon-Folc I de Cardona (1040-1086), primer vescomte (1062-1086).	Mític fundador de la casa nobiliària catalana dels Cardona, família que comptava amb una branca valenciana, amb deriva napolitna, en temps d'escriure's el <i>Curial</i> .
	Antoni de Cardona i Martines de Luna (+1439)	Virrei de Sicília (1416-1419, 1435) i senyor d'un arxipèlag de Malta i Gozzo (1420-1425), molt afectat per les incursions de pirates tunisencs; amb la qual cosa hagué de negociar diplomàticament amb el rei de Tunis.
	Pere de Cardona i Villena (1415-1451)	Fill d'Antoni i molt amic dels Guevara-D'Àvalos a la cort de València i, després, a la de Nàpols. El Cardona de la ficció cobreix Curial amb un ric "manto", i Pere de Cardona, per ser el "primer camarlench" del Magnànim, s'ocupava del guarda-roba del rei i tenia la prerrogativa de cobrir sa magestat cerimonialment amb el "manto reial".

	Alfons de Cardona i Villena (ca. 1418-1452)	Fill d'Antoni, i molt amic dels Guevara-D'Àvalos a la cort de València i, després, a la de Nàpols, a més de lletraferit i estudiós del <i>Dante</i> .
don Henrich de Castella, cavaller d'Espanya i cap dels mercenaris cristians del rei de Tunis	Enric de Trastàmara (1400-1445), infant d'Aragó	Conegut també com "don Enrich". Germà d'Alfons el Magnànim i cap del partit dels infats d'Aragó a Castella. Molt ben relacionat amb el conestable Dávalos i amb el fill d'aquest, Enyego d'Àvalos, que l'acompanyà durant la seua captivitat milanesa (octubre del 1435-abril del 1436). Amic de literats.
	Enric de Castella o de Borgonya (Burgos, 1230-Roa, 1303), infant de Castella	"Dominus Henricus de Castella" o "donpno Enrico de Spagna", en documents i cròniques d'Itàlia, on era molt conegut. Fou infant de Castella, fill de Ferran III de Borgonya "el Sant." Comandà 800 mercenaris cristians al servei del rei de Tunis (1259-1267). Acumulà un tresor que augmentà invertint en comandes de mercaders genovesos i que –com Curial– deposità després a Gènova. Presoner de Carles I de Nàpols (1268-1291), compongué versos en italià i fou cèlebre entre els trobadors. Passà de nou per Tunis (1291-1294), abans de tornar-se'n a Castella. En <i>El conde Lucanor</i> (1330-1335), el seu parent Juan Manuel de Villena, marquès de Villena, el fa espectador d'un combat amb lleons esdevingut en un corral del rei de Tunis. En la <i>Crònica de Alfonso X</i> (1342-1350), esdevé ell mateix protagonista d'una emboscada del rei de Tunis, i ha de fer front –com Curial– als lleons d'un "corral."
	Pere II de Queralt (ca. 1236-1275), "Cor de roure"	Cavaller català que, segons la llegenda familiar, fou capturat per musulmans en la conquesta de València i enfrontat per aquests a un lleó, al qual vencé i donà mort. Ell i els seus successors adoptaren per divisa i per senyal heràldic el cavaller cristià que combat amb darga i espasa contra un lleó.
	Francesc-Gilabert de Centelles i Queralt (1408-1480)	Cavaller valencià, senyor d'Oliva (comte des del 1449) i de Rocafort de Queralt (un dels feus de Cor de roure). Heroic capità de les galeres d'Alfons el Magnànim. Per herència materna, exhibia a la cort de Nàpols les armes heràldiques dels Queralt, amb el cavaller que combat contra el lleó. L'humanista Guiniforte Barzizza li dedicà un tractat sobre l'amor i el matrimoni (Milà, 1439), que connecta amb l'esperit filosòfic i literari de <i>Curial e Güelfa</i> .
	Pere i Alfons de Cardona i Villena	Cavallers valencians, germans, i grans dignataris de la cort de Nàpols. Per herència materna, d'Elionor de Villena, portaven armes heràldiques dels Manuel de Villena, senyors del marquesat de Villena i epígons de l'infant <i>don</i> Manuel de Villena, germà d'Enric de Castella: l'heroi ancestral de la Casa de Borgonya, que havia regnat a Castella abans dels Trastàmara. Aquest fet ajudà a l'obtenció per Pere, l'any 1451, del Toisó d'or per part del duc de Borgonya, juntament amb altres atorgats a Enyego de Guevara (germà d'Enyego d'Àvalos), Jacob/Jacques de Lalaing i Jean de Clèves. En la lluita d'Enric contra el lleó, s'escenifica visualment l'heràldica de Villena (el lleó, i el braç amb l'espasa d'argent i or en alt). Una voluntat d'homenatge per part de l'autor del <i>Curial</i> a Pere de

Cardona i Villena, evocant els històrics Ramon-Folc (fundador de la casa de Cardona) i Enric (heroi de la Casa de Borgonya, a la qual pertangueren els Villena) explicaria l'aparent "caprici" d'ajuntar-los d'espectadors del combat de Tunis.

Com s'observa, el cenacle de nobles lectors que rebien "homenatge" literari en el *Curial* –mitjançant al·lusions a *clef*, més o menys transparents, a llinatges, avantpassats, senyories pròpies, etc.– eren un conjunt de patges de la cambra del rei Alfons a la cort de València, és a dir, donzells i cavallers de la dècada del 1420 (Cardona, Montcada, Martines de Luna, Ximenes d'Urrea, Erill-Orcau, Pinós, Bages...), alguns catalans, la majoria valencians d'ascendència aragonesa i catalana, que convisqueren des del 1422 amb l'infant i després adolescent Enyego d'Àvalos, i que –juntament amb ell– foren guardonats al Nàpols del 1443 amb altes responsabilitats de govern.

El seguiment documental i biogràfic de més 200 cortesans del Nàpols *aragonesa* (Soler 2016a), entre els quals es troben els adés esmentats, no sols permet d'identificar-los, sinó també de relacionar-los amb l'ambient de recepció del *Curial* i amb aquell que –sense possible competència, al nostre parer– reunia la biografia i les qualitats per a ser l'autor de la novel·la: el bibliòfil i lletraferit Enyego d'Àvalos, gran camarlenc del rei d'Aragó a Nàpols (Soler 2017b). Notareu que s'hi repeteixen alguns noms molt concrets de cavallers valencians d'elevat rang nobiliari (els germans Pere i Alfons de Cardona i Villena, Lluís Maça-Cornell, Guillem-Ramon de Montcada-Alagó, Llop Ximenes d'Urrea, Berenguer Mercader, Francesc-Gilabert de Centelles i Queralt...), excortesans de València, membres del Consell Reial de Nàpols i implicats en comeses diplomàtiques. Les cròniques i els historiadors especialistes en el regnat d'Alfons el Magnànim els identifiquen com els seus principals agents de govern i col·laboradors directes del monarca; juntament amb els fills i fillastres del conestable Dávalos. Aquests últims, podem considerar-los "valencians d'adopció" (els dos majors, de cognom Guevara, castellanoparlants; els dos menuts, Enyego i Alfons d'Àvalos, catalanoparlants): se'ls coneixia a València com "los Enyegos" (Miralles, 146). En aquest col·lectiu nobiliari i elitista, no mancaven els interessats per les lletres (Centelles, Mercader, Alfons de Cardona), però el que excel·lia intel·lectualment era Enyego d'Àvalos.

4. D'Àvalos, l'anònim del *Curial* i els valencians de Nàpols

Al Nàpols d'Alfons el Magnànim existí una nodrida colònia de milers de persones procedents de la Corona d'Aragó; la majoria, valencians (Soler 2018). Era el producte d'un moviment migratori ben documentat, i testimoniats a més per les cròniques: "moltes gens e grans hòmens [de València] són anats ab gran puxança [...] a Nàpols, al senyor rey" (Miralles, 237). Entre ells es trobava *Enyego d'Àvalos* (Toledo?, ca. 1414-Nàpols, 1484), tal com sol aparèixer en la cancelleria catalana (*Inico d'Avalos* per als italians, *Íñigo Dávalos* en genealogies castellanques), un personatge tan excepcional com poc estudiat fins ara. Fou cavaller modèlic, bon estratega al camp de batalla, organitzador de justes cortesanes, bibliòfil i lector de clàssics en llatí, músic i cantor de poesia en romanç, protector d'humanistes, model d'artistes renaixentistes com el Pisanello, company d'aficions literàries del príncep de Viana, destacat gestor de les finances napolitanes, hàbil diplomàtic i ambaixador, portador del collar de la Garrotera...

Nascut a Castella, quan a penes tenia uns pocs anys, el petit fill del conestable castellà Ruy López Dávalos –partidari acèrrim dels infants d'Aragó, caigut en desgràcia el 1422– s'exilià amb la seua família a València. Enyego i els seus germans s'hi educaren com a patges o "criats" de cambra d'Alfons V (Da Bisticci, 378; Giovio, 6v).

S'integraren així en un elitista "cortejo de jóvenes, cuya misión era la de prestar realce a las fiestas palatinas" (Aragó, 280). Els Dávalos arribaren de la frontera valenciana a la cort acompanyats per l'intrèpid noble Pero Maça, senyor de Moixent i Novelda, i gran amic de la família (Torres Fontes, 102), qui casaria el seu primogènit i hereu, Lluís Cornell àlies Maça (València, gener del 1426), amb una filla del conestable (Zurita, V, 659; XIII.40). Al Palau del Real de València, freqüentat per Enric de Villena, oncle dels germans Cardona-Villena, i pel senyor borgonyó de Bergues, se celebraven justes cavalleresques (García Marsilla) inspirades per la lectura del *Tristany* i el *Lançalot*. Hi concorrien donzells catalans i valencians, futurs cortesans de Nàpols, els llinatges dels quals ressonaran després en les pàgines del *Curial*.

Replegant el testimoni de Constança d'Àvalos, la cèlebre filla mecenes i literata d'Enyego, l'humanista Giovio (1557 [1549], 6^v) precisa que l'adolescent fill del conestable, "fra gli altri paggi era il più caro c'havesse Alfonso, per l'aspetation sua gratissima et per lo concorso di tutte le virtù." Era l'únic dels germans que sonava instruments musicals i que dominava la gramàtica llatina. Comenta da Bisticci (378) que D'Àvalos i els germans, "dalla sua Maestà furono molto onorati, per essere nobilissimi e di nazione e di costumi, e per essere allevati da piccoli franciugli con la sua Maestà." Del germà major i uterí, Enyego de Guevara, deia un escriptor toscà l'any 1447: "Ma tu, se' da la tua infantia nutrito con le virtù et ottimi costumi del priissimo e serenissimo Re Alfonso..." (Cornagliotti, 270). D'Enyego d'Àvalos, que fou lloctinent de gran camarlenc de la cort de Nàpols des del 1443 i gran camarlenc des del 1449 (Colapietra), consta en les cròniques que fou "homo multo amato et intrinseco" del rey, de qui rebé sempre els majors honors i privilegis (Pignatelli, 188-189).

En la batalla naval de Ponça (1435), Enyego d'Àvalos acompanyava el rei Alfons a la galera reial, i fou dut presoner amb ell a Milà. El rei d'Aragó i el duc Filippo Maria Visconti pactaren llavors una sorprenent aliança, i Enyego es quedà a la cort milanesa (1435-1440). Fou cambrer ducal i senyor de feus llombards, com ara Borgofranco, adjacent al Montferrat (Covini, 132). El senyor de Milà "lo tenne in casa sua molto onoratamente" (Da Bisticci, 379) pels seus excepcionals dots per a la música i les lletres. El biògraf del darrer Visconti, pel 1447, recorda *Inico* d'Àvalos com un "giovane che faceva spicco per qualità morali e talento non comune" (Dicembrio 1983, 118). Paolo Giovio indica que, estant a Milà, madurà "essercitando e ornando il corpo et l'animo ne gli studi dell'armi et delle lettere" (1557 [1549], 7^r). Participà, és clar, de les lectures preferides del duc: cavalleries en francès, historiografia llatina *volgarizzata*, obres comentades de Dante i Petrarca (Dicembrio, 39 i 114-115; Colussi; Varanini; Marcozzi; Cappelli, 183) i potser també el *Decameron* de Boccaccio, una obra que agradava molt als valencians de Nàpols, com Lluís Despuig (Corfiati).

Ara bé, a diferència de la resta dels seus *pars* de l'estament militar ("mi e mos pars, axí com ignorants", llegim en el *Curial*, III.0), Enyego s'interessà per l'elitista cultura humanística, de la mà de Barzizza, Filelfo i els germans Dicembrio, i també a través de lectures de Brunni i de contactes amb altres figures de primera fila del moviment humanístic. De manera que, després de passar per Castella i regalar alguns llibres al seu amic Santillana (Soler 2017d), arribà al regne de Nàpols dominant el *volgare illustre* o toscà cortés,¹² i "fornito grandemente degli ornamenti dell'ottime lettere e della disciplina militare" (Giovio 1557 [1549], 6^v). En aquest domini equilibrat de les armes i les lletres insistirà l'autor del *Curial* en presentar-nos un "cavaller científich" llombard aficionat al "studi" dels llibres i amic d'"oradors e poetes", és a dir, d'"humanistes"

¹² Vegeu la prosa d'una letra seua en italià, remesa de Nàpols a Milà el 1458, en Senatore ed. (666-667, doc. 268).

(Soler 2017e). La cosa té molt d'autoretrat o d'*speculum* literari. No debades, Filelfo anomenava l'hispa *Aenicus* Dávalos (< ÆNEAS + INICVS); el qualificava de “loquentem virgilianum” pel seu interès per l'*Eneida*, i l'idealitzava com a tertulià capaç de debatre sobre arts liberals (Gionta, 354). A més, el destacava per damunt de la resta de cortesans del rei d'Aragó, tant en armes com en lletres (*Odae*, ca. 1450, II: VI, 15-18): “Ingenti quamquam permultos laude nitentis / rex habet Alfonsus, lux tua clara magis. / Nam nulla fugit praestans, mi Davale, virtus, / nec bello insignis, nec veneranda toga” (Filelfo, 124-125). Al palau davalí de Nàpols trobaren acollida humanistes vinguts de tota Itàlia i sempre foren ben rebudes les Muses (*ibidem*, II: VI, vv. 107-112): “...placidas excipit Aenicus / Musas hospitio libens. / Et Phoebos... Davalus hospite / laetatur studium...” Són les mateixes Muses harmonitzades per Apol·lo i al·legoritzades per Fulgenci –un mite iconogràfic tan productiu per a l'art del primer Renaixement (Liebenwein, 49)– que presideixen el neoplatònic proemi III del *Curial*: aquella exposició tan personal, on l'autor, un neòfit de l'humaniste *cortigiano*, exhibeix de manera un tant desafiant el resultat del seu aprenentatge literari (Gómez Font).

El servei de grans estadistes (el rei d'Aragó i el duc de Milà), el seu rol diplomàtic (per Florència, Gènova, Ferrara, Milà, Roma...) i una relació privilegiada amb els grans humanistes d'Itàlia, feren que D'Àvalos reunira una magnífica biblioteca (se'n coneix un inventari parcial: De Vivo 1996), sols superada al sud d'Itàlia per la del Magnànim. El famós llibreter florentí Vespasiano Da Bisticci, que biografià D'Àvalos per a col·locar-lo entre els pròcers més distingits del *Quattrocento*, destacà la seua fama com a preclar mecenes, lector diletant i promotor d'arts i lletres (378-380):

Messer Inico de Davalos [...] aveva buonissima perizia delle lettere latine, e dilettavasi di tutte le gentilezze che si possono pensare. Era buono musico, e dilettavasi d'ogni istrumento, e di tutti aveva buonissima perizia [...]. Adoperollo [el rei] in molte legazioni a' pontefici, e molto onoratamente andò e con grandissima riputazione, per essere uomo di grandissima autorità in ogni cosa [...]. Il più gentile signore che avessi quello regno era il conte camarlingo. Era la casa sua uno ricetto di quanti uomini da bene erano nel Regno. Infra l'altre sua singulari virtù era liberalissimo, e quello che aveva era comune cogli amici. Viveva in casa sua isplendidamente e di famigli e d'ornamenti; non era mai la casa sua senza forastieri. Quanti uomini da bene capitavano a Napoli, tutti avevano ricetto in casa il conte camarlingo. Dilettavasi maravigliosamente di libri, e aveva in casa sua una bellissima libreria: tutti libri degnissimi, di mano, de' più belli iscrittori d'Italia, e bellissimi di miniatura, di carte; e d'ogni cosa gli voleva in superlativo grado, e non guardava a quello che si spendesse, fussino i libri degni. Ebbe, infra le condizioni, che fu intentissimo d'ogni cosa universalmente, e ne sapeva ragionare, per avere veduto cose assai, ed essere istato sempre appresso di uomini grandi. Era d'uno bellissimo aspetto, ed umanissimo universalmente con ognuno [...]. Amò molto gli uomini dotti, e onorògli sempre dove egli si trovava; prestava loro favore, così appresso della Maestà del re Alfonso come del presente re. [...] Ebbe buonissima perizia nella disciplina militare, nella quale sempre si esercitò in favore della Maestà del re [...]. Ebbe molte laudabili condizioni, le quali sono in pochi. Fu di savissimo consiglio e temperantissimo in ogni cosa [...]. Istituí i figliuoli di laudabili costumi e volle ch'eglino avessino notizia delle lettere latine, e di tutte le cose che s'appartengono a' figliuoli de' principi [...].

Es tracta d'un individu de personalitat extraordinària, al qual podriem considerar “valencià d'adopció” per la seua criança valenciana, però matisant que mantingué bons

vincles i interessos amb el món cultural castellà i, sobretot, amb l'italià. No obstant això, cal recordar que es tractava d'un lector –i un escriptor?– catalanoparlant, integrat de nou el 1440 en una cort catalanòfona. Els secretaris reials li remetien a Milà missives diplomàtiques en català: “Al magnífich don Enyego de Dávalos, conseller seu [del rei] e lochtinent de gran camarlench [...]. De lo que per part de dit senyor deu explicar a l'il·lustrissimo duch de Milà...”¹³ I traduïen al català les instruccions que dictava per a ell el rei *don Alfonso*, que, com és ben sabut, era castellanoparlant i que solia adreçar-se als castellans en castellà: “Lo rey d'Aragó.– Don Enyego. Recordeu-vos, stant en Milà, e après, vengut a nós ací en Tíbuli, haver-vos scrit e dit per part de l'il·lustrissimo duch de Milà que, en cas que fos dat a entendre que ell tingués pràtica...”¹⁴

La condició de catalanòfon d'Enyego es deu al fet d'haver crescut (1422-1430) a la cort de València, on el català –amb un lògic accent valencià– era la llengua preferida en l'administració i en les relacions interpersonals (Riquer 1982, 211). La usaven àdhuc els cavallers aragonesos en els seus escrits particulars i lletres de batalla; amb fluïdesa discursiva i tremp literari, com documenta Riquer (1968, 94). S'entén així que el futur marquès de Santillana se'n tornara de València a Castella el 1429 “con fabla casi extranjera” y “armado como francés” (*Coplas de la panadera*, Rodríguez Puértolas ed. 1968, 203 i n. 122). Lamentablement, no es conserven obres de D'Àvalos en català. Només dos tractats de veterinària de falcons (Lupis), que ell mateix traduí el 1472 del català a un toscà afectat per “fortissimi influssi catalani a livello grafico-fonetico [...] e anche qualche catalanismo sintattico” (Barbato, 389). Devia ser Enyego, doncs, un bilingüe perfecte en català i castellà, com Enric de Villena (Ridruejo; Càtedra, 1992). Així mateix, era capaç d'expressar-se molt bé en un italià cortés i culte, *toscaneggiante*, pel fet d'haver residit durant els anys 1435-1440 i, d'una manera més intermitent pel 1443-1447, a la cort de Milà. En aquesta segona ocasió, exercia d'ambaixador del rei d'Aragó davant el seu antic senyor, el duc Visconti. Precisament, el còdex del *Curial* presenta sis marques d'aigua nord-italianes, tres de les quals es reiteren en el paper de l'administració milanesa de ca. 1447. A més, la desfilada de les Arts Liberals del llibre III de la novel·la s'inspirà en un vell manual didàctic de la casa Visconti, del qual procedeixen errors o hàpaxs del tipus *Subeumetria* (Soler 2016c).

Els interessos bibliogràfics d'Enyego d'Àvalos –per allò que coneixem de la seua biblioteca– coincideixen, a més, amb els de l'anònim del *Curial*. Hi ha, per exemple, un volum miscel·lani de Siena (Intronati, ms. H VI 29; Milà, 1443-1444, *Liber de militie et nobilitate*), encarregat pel camarlenç a un cal·lígraf servidor d'un noble montferratès, i que conté tractats sobre la “descripció de noblesa”, que és com es tradueix en el *Curial* la controvèrsia humanística *de nobilitate*. Als tractats de dit volum, ajuntà Enyego la *novella* decameroniana de Guiscardo i Ghismunda: un relat que sembla inspirar part de la trama argumental del *Curial*, i l'únic de Boccaccio al qual s'hi al·ludeix més o menys explícitament. Aquell que prologava tractats de falcons titulant-se “amator delle Sacre Muse”, que manejava amb soltura lletres de canvi i que tractava sovint els mercaders de Barcelona que duïen draps de Solsona, assumí, amb perspectiva nupcial (1443), la defensa d'un blasó amb un “leó... rampant, qui travessa abdues les colors del standart” (*CeG* I.17), com feia Curial en llaor de la Güelfa. El dot compromés no era gens menyspreable (el comtat de Montedorisio; aquell que havia pertangut a “l'Arta”, la viuda de Carlo d'Arto, amiga de Boccaccio) i convertia *Inico* en un dels grans barons del reialme napolità: el fundador de la nobilíssima casa marquesal de Pescara.

¹³ Arxiu de la Corona d'Aragó (d'ací endavant, ACA), Cancelleria reial, reg. 2699, fs. 7^v-8^r, s. f. [14 d'octubre del 1445].

¹⁴ ACA, Cancelleria reial, reg. 2699, fs. 83^v-84^r, Tívoli, 13 de juny del 1447.

El germà major de D'Àvalos competí en prebendes amb el presumptuós noble napolità Boca de Faro, i el mateix Enyego protegí en “Gabrielet Curial”, el patge predilecte del rei Alfons; dos personatges que –com deduí fàcilment Maria Teresa Ferrer (2011)– foren abduïts de la realitat històrica per a enriquir la ficció literària. Els companys del Boca de Far literari, el del torneig del Montferrat, porten noms i cognoms de *condottieri* oposats pel 1446-1447 als designis hegemònics del rei d'Aragó; tots, tret de “Salonés de Verona”, nom que recorda la participació de D'Àvalos, 1438-1440, en la disputa del *Salonese* (comarca de Salò) i Verona entre Milà i Venècia (Soler 2017f). Allí combatia també un veterà mercenari savoia, el senyor de Salanova, contractat a sou per Milà. I, ¿què direm de l'Ambròsio de Spindola que ataca la galera de Curial? Doncs que és el nom d'un corsari que havia servit el rei Alfons a Gaeta (Zanotto, IV, 201-202) i al duc de Milà en la guerra fluvial del Po –estant allí D'Àvalos–, pocs anys abans de passar-se'n a l'enemic i atraure l'exèrcit de Venècia a les portes de la ciutat de Milà (1446). La vilipendiada casa dels “Del Chastell” (Du Chastel), que intervingué en la rendició del Castell Nou de Nàpols als angevins (1439), governava ara Provença per Renat d'Anjou, i amenaçava amb envair amb el duc d'Orleans la Llombardia (1446-1447). Precisament aleshores, l'ambaixador D'Àvalos tractava d'impedir-ho pagant amb diners del tresor ducal les soldades de les tropes catalanes de la frontera lligur. Els portava a través de Pontestura, Casale i Alba. En aquesta darrera ciutat degué allotjar-se en la meitat del palau que una viuda devota i exmarquesa del Montferrat compartia amb unes monges... I així podríem prosseguir amb una llista de noms propis i topònims introduïts a *clef* en la ficció. Tots giren al voltant de la trajectòria biogràfica, les amistats i les missions diplomàtiques de D'Àvalos (Soler 2016a).

Sembla evident que, en tornar a residir a Nàpols en la dècada del 1440, voltat de bell nou de valencians, D'Àvalos devia oir quotidianament converses en català del tipus: “Filla mia..., no hages paor, que no serà res; sí-t seràs algun poch refredada, o tendràs alguna coseta en lo ventrell que-t faça enuig, emperò no pot ésser gran mal” (*CeG* III.60). No debades, els cavallers i buròcrates de la cort amb els quals es relacionava regularment el gran camarlenc (Lluís Maça-Cornell, Guillem-Ramon de Montcada, Pere i Alfons de Cardona, Ximén-Peres de Corella, Mateu Pujades, Francesc Martorell, Joan Olzina, Llop d'Espejo, Francesc de Centelles, etc.),¹⁵ i fins i tot els seus familiars o criats domèstics (com ara Antoni Gassull, oncle del Jaume Gassull de *Lo somni de Joan Joan*) eren valencians: s'expressaven en una variant de la llengua catalana que ressona molt en el *Curial*. La filla major, Constança d'Àvalos, la dama que cantava els amors de Dido i Enees al so de l'arpa, fou capaç –encara pel 1495– de compondre una elegia per la mort del seu germà Alfons “nel più fiorito valenziano” (Castagna).

¹⁵ No és ja que els valencians predominaren percentualment i destacaren qualitativament entre el personal palatí del rei a Nàpols. És que el gran camarlenc D'Àvalos gestionava la *Regia Camera della Sommara*, organisme que controlava les finances del regne, en estreta cooperació amb el tresorer general Mateu Pujades (de València, criat a Sogorb), el tresorer de Calàbria Gabriel Cardona (de Morella); juristes com Llop d'Espejo (d'Oriola) i Nicolau Falcó (d'Onda); escriptors com Ferrer Ram i Andreu Gassull (de Morella); recaptadors com Antoni Gassull (de la mateixa Morella), el secretari reial Joan Olzina, i els seus parents Joanot, Antoni i Nicolau (de la Salzadella), etc. Quan el rei abandonava Nàpols en les seues expedicions de caça, solia compartir tertúlies amb D'Àvalos, Olzina, Francesc Martorell, Ximén-Peres de Corella i altres valencians, com testimonia Soria (280 *et passim*). I pel 1450, quan el rei es retirava a Torre del Greco amb Lucrezia d'Alagno, l'acompanyaven en forma de “Consell Reial” el príncep Ferran (de València), Enyego de Guevara, Enyego d'Àvalos, Guillem-Ramon de Montcada (cap dels Montcada valencians), Lluís Maça-Cornell (senyor d'Alberic), Francesc-Gilabert de Centelles (comte d'Oliva), Ximén-Peres de Corella (comte de Cocentina) i pocs més. (Chilà I: 369). Aquests valencians –amb algun castellà que es pot considerar valencià d'adopció– constituïen el “nucli dur” de la cort, ja des del moment en què, sent encara joves i donzells molts d'ells, dinaven i sopaven a València a la taula del rei.

5. Conclusió

La trajectòria vital d'Enyego d'Àvalos, donzell de les corts de València (1422-1430), Lleida i Barcelona (1430-1432); cambrer i ambaixador a Milà (1435-1447), i fidelíssim servidor del rei d'Aragó a Nàpols (1440...), i la seua convivència napolitana amb una colònia catalanòfona de predomini valencià, encaixen amb el perfil “valencià” i integrador d'altres dialectes (Veny 2012; Ferrando 2012 *et alii*) d'un text ornat a més per italianismes (Calvo 2013, 2014), amb alguns trets dialectològics nord-italians (Soler 2016a). Les amistats nobiliàries, les ocupacions diplomàtiques i les inquietuds lectores del gran camarlenc, a més, ajuden a desxifrar –amb una mica d'imprescindible esforç arxivístic, és clar– la rica onomàstica à *clef* de la novel·la. Així mateix, expliquen a la perfecció la meravella literària de “ce singulier mélange de gothique et Renaissance” (Milà Fontanals) que és *Curial e Güelfa*: la ponderada hibridació d'una cultura cavalleresca i trobadoresca de base, amb ideals i procediments d'*imitatio* humanístics i mites clàssics. I tot això, oferit en un estil narratiu acurat, gràcies al mestratge literari de Boccaccio. En conseqüència, no resultaria excessivament arriscat atribuir una obra tan singular al gran camarlenc del rei, i considerar-la –si se'ns permet– com un llibre més del “segle d'or” valencià, per bé que redactat en un daurat *exili* napolità.

Obres citades

- Alberni Jordà, A. *El cançoner Vega-Aguiló (BC, mss. 7 i 8): estructura i contingut*, Tesi doctoral. Barcelona: Departament de Filologia Catalana/Universitat de Barcelona, 2005.
- . "Els estrats del Cançoner de Vega-Aguiló (BC, MSS. 7-8)." En V. Beltran & J. Paredes eds. *Convivio. Estudios sobre la poesía de cancionero*. Granada: Universidad de Granada, 2006. 11-30.
- Alòs Moner, R. d'. *Documenti per la storia della Biblioteca d'Alfonso il Magnanimo*. Roma: Tiogr. del Senato, 1924.
- Aragó Cabañas, A. M. "La corte del infante don Alfonso (1412-1416)." En *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Palma de Mallorca, 1955). Actas y comunicaciones*. Barcelona, 1970. Vol. 2, 273-293.
- Aramon Serra, R. "Notícia preliminar." En R. Aramon Serra ed. *Curial e Güelfa*. Barcelona: Barcino, 1930-1933. Vol. 1, 6-18.
- Badia, L. "Ressenya a Anton ESPADALER, *Una reina per a Curial*, Quaderns Crema, Barcelona, 1984." *Els Marges* 34 (1986): 117-120.
- Badia, L. & J. Torró. "Curial, entre Tristán y Orlando." En F. Bautista & J. Gamba eds. *Estudios sobre la Edad Media, el Renacimiento y la temprana Modernidad*. San Millán de la Cogolla: Instituto Biblioteca Hispánica del CiLengua, 2010. 43-60.
- , eds., "Introducció." En L. Badia & J. Torró eds., *Curial e Güelfa*. Barcelona: Quaderns Crema, 2011. 9-116.
- . "Curial e Güelfa." En A. Broch dir., *Història de la literatura catalana, vol. III. Literatura medieval (III). Segle XV* (dir. per Lola Badia). Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Barcino / Ajuntament de Barcelona, 2015a. 55-106.
- . "Ambient internacional i cultura de cort en *Curial e Güelfa*: primer suplement a l'edició de Quaderns Crema 2011." En L. Badia et al. eds., *Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2015b. 51-66.
- Badia Margarit, A. M. *Les Regles d'esquivar vocables i la "qüestió de la llengua."* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999.
- Baena, J. A. de. *Cancionero de Baena*. B. Dutton & J. González Cuenca eds. Madrid: Visor Libros, 1993.
- Barbato, M. "Catalanismi nel napoletano quattrocentesco." *Medioevo romanzo* 24/3 (2000): 385-417.
- Barberà, J. M., trad. i ed. *Curial & Guelfe*. Tolosa de Llenguadoc: Anacharsis, 2007.
- Beltran, V. *Poesia, escriptura i societat: els camins de March*. Barcelona: Fundació Germà Colón / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- Beltran Llavador, R. "La presencia de Pero Niño, conde de Buelna, en el *Cancionero de Baena*." En J. L. Serrano & J. Fernández eds. *Juan Alfonso de Baena y su cancionero. Actas del I Congreso Internacional sobre el "Cancionero de Baena" (Baena, del 16 al 20 de febrero de 1999)*. Baena, 2001. 3-14.
- . "Convergencias entre *El Victorial* y *Curial e Güelfa*: del accessus biogràfic al contexto histórico de la París de 1405." *eHumanista* 16 (2010): 442-459.
- Bohigas, P. "Curial e Güelfa." En R. B. Tate & A. Yates eds. *Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Cambridge, 9-14 abril 1973)*. València: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, 1976. 219-234.
- . *La lírica trobadoresca. Joan Basset i altres poetes inèdits del Cançoner Vega-*

- Aguiló*. València/Barcelona: Institut de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.
- Butinyà, J. *Tras los orígenes del humanismo: el "Curial e Güelfa."* Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, 2001 [3a ed.].
- Calvo, C. "Curial e Güelfa i Boccaccio: influències lingüístiques." *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna* 2 (2013): 310-324.
- . "Lingua toscana in bocca catalana: sull'italianità del *Curial e Güelfa*." En C. Calvo & A. Giordano Gramegna trads. *Curial e Güelfa*. Roma: Aracne, 2014. 67-92.
- Canals, A. *Scala de contemplació*. J. Roig Gironella ed. Barcelona: Biblioteca Balmes, 1975.
- Cappelli, G. M. *El humanismo italiano. Un capítulo de la cultura europea entre Petrarca y Valla*. Madrid: Alianza Editorial, 2007.
- Carreté, R. "Funcions del nom propi en la poesia d'Ausiàs March." *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* 51 (2005): 13-43.
- Castagna, R. "Il cenacolo letterario del Rinascimento sul castello aragonese. Paolo Giovio e Ischia." *La rassegna d'Ischia* 27/6 (2006): 9-13.
- Cátedra, P. M. "Enrique de Villena y algunos humanistas." En V. García de la Concha ed. *Nebrija y la introducción del Renacimiento en España. Actas de la III Academia Literaria Renacentista*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 1983. 187-203.
- . "Sobre la obra catalana de Enrique de Villena." En L. López & A. Redondo eds. *Homenaje a Eugenio Asensio*. Madrid: Gredos, 1988. 127-140.
- Chilà, R. *Une cour à l'épreuve de la conquête: la société curiale et Naples, capitale d'Alphonse le Magnanime (1416-1458)*, Tesi Doctoral. Montpellier: Université Paul Valéry-Montpellier III, 2014. 3 vols.
- Colapietra, R. "Il conte camerlengo Innigo d'Avalos, protagonista dell'Umanesimo cortigiano aragonese." *Napoli nobilissima. Rivista de topografia ed arte napoletana (serie 4)* 27 (1988): 141-149, 196-202.
- Colón Domènech, G. "Los castellanismos primerizos en catalán: acerca de NUPTIAE y VOTA en la Península Ibérica." *Prohemio* 4 (1973): 5-36. Reed. dins G. Colón Domènech. *El léxico catalán en la Romania*. Madrid: Gredos, 1976. 354-395.
- . "Era valencià l'autor del *Curial*?" *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* 61 (1985): 43-52.
- . "L'adverbi «ausades» en el *Curial e Güelfa*." Dins G. Colón Domènech. *Problemes de la llengua a València i als seus voltants*. València: Universitat de València, 1987. 55-60.
- . "*Curial e Güelfa*: català o valencià?" Dins G. Colón Domènech. *Lexicografia, lèxic i crítica textual*. Castelló de la Plana/Barcelona: Fundació Germà Colón/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011. 283-290.
- . "Ensayo de localización del anónimo autor del *Curial*." Dins A. Ferrando ed., *Estudis lingüístics i culturals sobre "Curial e Güelfa", novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*. Amsterdam: John Benjamins 2012. Vol. 1, 21-30.
- Colón Domènech, G., M. P. Perea & H. Hueda. "Lingüística quantitativa: *Curial* vs. *Tirant*. Una mateixa procedència geogràfica?" *Vox Romanica* 71 (2012): 131-159.
- Colussi, P. "Elenco dei manoscritti miniati nei secoli XIV e XV alla corte dei Visconti e degli Sforza." *Storia di Milano-Arte* s. n. (2002): s. p. Disponible en: http://www.storiadimilano.it/Arte/elenco_manoscritti.htm
- Corfiati, C. "*Decrevi latinam facere fabulam hanc*: Boccaccio, Facio e re Alfonso." En F. Tateo ed. *Sul latino degli umanisti*. Bari: Cacucci, 2006. 103-140.

- Cornagliotti, A. "Il volgarizzamento della Bibbia di Ghinazzone da Siena: Una fonte lessicale da acquisire." En G. Holtus & J. Kramer Holtus coords. *Italica et Romanica. Festschrift für Max Pfister zum 65 Geburtstag*. Tübingen, 1997. Vol.1, 265-281.
- Coromines, J. "Indicaciones bibliográficas." En J. Coromines. *Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana*. Berna: Francke, 1954.
- Covini, N. "In Lomellina nel Quattrocento: il declino delle stirpi locali e i 'feudi accomprati.'" En F. Cengarle et al. eds. *Poteri signorili e feudi nelle campagne dell'Italia settentrionale fra Tre e Quattrocento: fondamenti di legittimità e forme di esercizio*. Florència, 2004. 127-174.
- Da Bisticci, V. *Vite di uomini illustri del secolo XV*. Ed. de P. D'Ancona & E. Aeschlimann. Milà: Ulrico Hoepli, 1951.
- Decembrio, P. C. *Vita di Filippo Maria Visconti [Vita Philippi Mariae Vicecomitis, 1447]*. Elio Bartolini trad. Milà: Adelphi, 1983.
- Escartí, V. J. ed. *Ausiàs March. Poesies*. València: Alfons el Magnànim, 1993.
- Escolano, G. *Historia de la insigne y coronada Ciudad y Reyno de Valencia*. València: Patricio Mey, 1611.
- Escudero, C. "Las formas literarias de *Curial e Güelfa*." *Estudios románicos* 4 (1989): 319-324.
- Espadaler, A. M. *Una reina per a Curial*. Barcelona: Quaderns Crema, 1984.
- . "Política i ideologia en la novel·la catalana del segle XV." En G. D'Agostino & G. Buffardi eds. *XVI Congresso di storia della Corona d'Aragona (Napoli-Caserta-Ischia, 18-24 settembre 1997)*. Nàpols, 2001. Vol. 2, 1419-1430.
- . "Sobre el lloc i l'ocasió del *Curial e Güelfa*." En E. Miralles & J. Solervicens eds., *El (re)descobriment de l'edat moderna. Estudis d'homenatge a Eulàlia Duran*. Barcelona: Universitat de Barcelona/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007. 221-231.
- Ferrando, A. *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*. València: Universitat de València, 1980.
- . "Sobre el marc històric de *Curial e Güelfa* i la possible intencionalitat de la novel·la." En J.-M. Barberà ed. *Actes del Col·loqui Internacional "Tirant lo Blanch: l'albor de la novel·la moderna" (Ais de Provença, 21-22 d'octubre de 1994)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997. 323-369.
- , ed. *Curial e Güelfa*. Tolosa de Llenguadoc: Anacharsis, 2007.
- . "Curial e Güelfa." En A. Hauf dir. *Panorama crític de la literatura catalana, II. Edat mitjana. Segle d'or*. Barcelona: Vicens Vives, 2011. 127-156.
- , ed. *Estudis lingüístics i culturals sobre "Curial e Güelfa", novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*. Amsterdam: John Benjamins, 2012a. 2 vols.
- . "Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del *Curial e Güelfa*." En A. Ferrando ed. *Estudis lingüístics i culturals sobre 'Curial e Güelfa', novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*. Amsterdam: John Benjamins, 2012b. 31-88.
- . "Curial i Tirant, cara a cara." En R. Bellveser coord. *La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2011. Vol. 2, 415-450.
- . "Joan Olzina, secretari d'Alfons el Magnànim, autor de *Curial e Güelfa*?" *Estudis romànics* 35 (2013): 443-463.
- Ferrer Mallol, M. T. "Fou Lluís Sescases l'autor de *Curial e Güelfa*? El Nord d'Àfrica en la narrativa del segle XV." En R. Bellveser coord. *La novel·la de Joanot*

- Martorell i l'Europa del segle XV*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2011. Vol. 1, 59-142.
- Filelfo, F. *Odes*. D. Robin trad. Harvard: The I Tatti Renaissance library, 2009.
- Fuster Ortuño, M. À. "Problemes d'intel·lecció en el *Curial e Güelfa*. La traducció com a eina per a la millora del coneixement dels clàssics medievals." *Caplletra* 50 (2011): 67-88.
- García Marsilla, J. V. "La estética del poder. Arte y gastos suntuarios en la corte de Alfonso el Magnánimo (Valencia, 1425-1428)." En G. D'Agostino & G. Buffardi eds. *XVI Congresso di storia della Corona d'Aragona (Napoli-Caserta-Ischia, 18-24 settembre 1997)*. Nàpols, 2001. Vol. 2, 1705-1718.
- Giner Marco, J. [G. Renart]. "La preposició *amb* en valencià antic." *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* 25 (1949): 149-152. Reed. en J. Giner Marco, *Obra filològica (1931-1991)*. A. Ferrando & S. Cortés eds. València: Denes, 1998. 81-83.
- Gionta, D. "Tra Filelfo e Pier Candido Decembrio." En M. Vegetti & P. Pissavino eds. *I Decembrio e la tradizione della "Repubblica" di Platone*. Nàpols: Bibliopolis, 2005. 341-401.
- Giovio, P. *La vita del signor Don Ferrando Davalo, marchese di Pescara [1549]*. Ludovico Domenichi trad. (del llatí a l'italià). Venècia: Giovanni Rossi, 1557.
- Gómez Font, X. "«Decem musae, ut vocis modulamina?» (*Curial e Güelfa*, III, 6-7)." En *Actas del VII Congreso Español de Estudios Clásicos (Madrid, 1987)*. Madrid, 1989. Vol. 3, 493-500.
- Gómez Moreno, A. & M. P. A. M. Kerkhof. *Marqués de Santillana. Obras completas*. Barcelona: Planeta, 1988.
- . *Marqués de Santillana. Poesías completas*. Castalia: Madrid, 2003.
- Hauf, A. ed. *Joanot Martorell & Martí-Joan de Galba: "Tirant lo Blanc"*. València: Tirant lo Blanc, 2008.
- Liebenwein, W. *Studiolo. Storia e tipologia di uno spazio culturale*. C. Cieri Via ed. Mòdena: Panini, 1988.
- Lupis, A. "La sezione venatoria della Biblioteca aragonese di Napoli e due sconosciuti trattati di Ynnico d'Avalos, conte camerlengo." *Annali della Facoltà di Lingue e Letterature straniere (nuova serie)* 6 (1975): 227-313.
- Marcozzi, L. "Tra Da Tempo, Filelfo e Barzizza: biografia sentimentale e allegoria morale nei commenti quattrocenteschi al Canzoniere di Petrarca." *Italianistica* 33/4 (2004): 163-177.
- Marfany Simó, M. "La influència de la poesia francesa des d'Andreu Febrer a Ausiàs March." *Estudis romànics* 34 (2012): 259-287.
- Martínez Romero, T. ed. *Sèneca. Tragèdies*. Barcino: Barcelona, 1995. 2 vols.
- . "De la comtessa de Varoic a la princesa Carmesina: per la presència de Sèneca al *Tirant lo Blanch*." En J. M. Barberà ed. *Actes del Col·loqui Internacional "Tirant lo Blanc": "L'albor de la novel·la europea moderna" (Ais de Provença, 21-22 d'octubre del 1994)*. *Estudis crítics sobre "Tirant lo Blanc" i el seu context*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997. 285-305.
- . *Un clàssic entre clàssics. Sobre traduccions i recepcions de Sèneca a l'època medieval*. València/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- Menéndez Pelayo, M. *Epistolario*. En M. Menéndez Pelayo. *Obras completas, epistolario y bibliografía*. Madrid: Fundación Ignacio Larramendi/MAPFRE, 2009.
- Milà Fontanals, M. "Notes sur trois manuscrits: I) un chansonnier provençal; II) un

- roman catalan; III) une traduction catalane de la Disciplina clericalis de Pierre Alphonse.” *Revue des Langues Romanes* 10/2 (1876): 225-240.
- Miquel Planas, R. ed. *Curial e Güelfa*. Barcelona: Biblioteca Catalana 1932.
- Miralles, C. “Dues notes sobre el *Curial e Güelfa*.” En A. Ferrando ed. *Estudis lingüístics i culturals sobre “Curial e Güelfa”, novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*. Londres: John Benjamins, 2012. Vol. 1, 429-462.
- Miralles, M. *Crònica i dietari del capellà d’Alfons el Magnànim*. Mateu Rodrigo ed. València: Universitat de València, 2011.
- Montoliu, M. de. “Curial e Güelfa.” En M. Montoliu, *Un escorç en la poesia i novel·listica dels segles XIV i XV*. Barcelona: Alpha, 1961: 47-70.
- Pagès, A. “Sur un vers d’Auzias March et un passage de *Curial e Güelfa*.” *Romania* 61 (1935): 85-90.
- . “La Table de Pruse et l’Ordre Teutonique dans l’ancienne littérature catalane.” *Romania* 62 (1936): 242-245.
- Par, A. “*Curial e Güelfa*”: notes lingüístiques i d’estil. Barcelona: Biblioteca Balmes, 1928.
- Perea Rodríguez, Ó. “El *Cancionero de Baena* como fuente historiográfica de la baja Edad Media castellana: el ejemplo de Ruy López Dávalos.” En J. L. Serrano Reyes & J. Fernández Jiménez eds. *Cancioneros en Baena. Actas del II Congreso Internacional “Cancionero de Baena”. In memoriam Manuel Alvar*. Baena: Ayuntamiento de Baena, 2003. Vol. 1, 293-333.
- Piaget, A. ed. *Oton de Grandson: sa vie et ses poésies*. Lausana: Payot, 1941.
- Pignatelli, E. (Duca di Monteleone) compil. *Diurnali del Duca di Monteleone: nella primitiva lezione da un testo a penna*. Nunzio Federico Faraglia ed., Nápoles: F. Gianni, 1895.
- Pujol, J. “El desenllaç tràgic del *Tirant lo Blanc*, les *Troianes* de Sèneca i les idees de tragèdia al segle XV.” *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 45 (1995-1996): 29-66.
- Ridruejo, E. “Tres catalanismos (y aragonesismos) sintácticos en Los doze trabajos de Hércules del marqués de Villena.” *Archivo de filología aragonesa* 34-35 (1984): 273-290.
- Riquer, M. de. *Lletres de batalla. Cartells de deseiximents i capítols de passos d’armes*. Barcelona: Barcino, 1963-1968.
- . *L’arnès del cavaller. Armes i armadures catalanes medievals*. Esplugues de Llobregat: Ariel, 1968.
- . “Elements comuns en la cultura i l’espiritualitat del món aragonès.” En *IX Congresso di Storia della Corona d’Aragona (Napoli, 11-15 aprile 1973)*. Nàpols: Società Napoletana di Storia Patria, 1982. Vol. 1, 211-232.
- . *Història de la literatura catalana. vol. 3. Part Antiga*. Barcelona: Ariel, 1984 [4a ed., 1a ed. 1964].
- . *Vida i aventures de don Pero Maça*. Barcelona: Quaderns Crema, 1984b.
- Rubió Balaguer, J. “Influència de la sintaxi llatina en la cancelleria catalana del segle XV.” En *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica*. Barcelona, 1955. Vol. 2, 357-364.
- . *Literatura catalana*. Vol. 3 de Guillermo Díaz-Plaja coord. *Historia de las literaturas hispánicas*. Barcelona: Barna, 1953.
- Rodríguez Puértolas, J. ed. *Poesía de protesta en la Edad Media castellana. Historia y antología*. Madrid: Gredos, 1968.
- Rovira Cerdà, H. *El “Valeri Màxim” d’Antoni Canals: estudi i edició (llibres I-V)*, Tesi Doctoral. Barcelona: Departament de Filologia Romànica de la Universitat de

- Barcelona, 2014.
- Rubió Lluch, A. ed. *Curial y Güelfa. Novela catalana del quinzè segle*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1901.
- Ruiz Calonja, J. “Valor literario de los preámbulos de la cancillería real catalano-aragonesa en el siglo XV.” *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* 26 (1954-1956): 205-234.
- Sáiz Serrano, J. “Los capitanes de Alfonso el Magnánimo en la conquista del reino de Nápoles: la caballería del ejército real de 1441.” En G. D’Agostino & G. Buffardi eds. *XVI Congresso di storia della Corona d’Aragona (Napoli-Caserta-Ischia, 18-24 settembre 1997)*. Nàpols, 2001. Vol. 1, 981-1010.
- Sales Dasí, E. J. *Antología del ciclo de “Amadís de Gaula.”* Alcalá de Henares: Centro de Estudios Cervantinos, 2006.
- Sanchis Guarner, M. *La ciutat de València. Síntesi d’història i geografia urbana*. València: Cercle de Belles Arts, 1972.
- Savonarola, M. *Del felice progresso di Borso d’Este [ca. 1452]*. M. A. Mastronardi ed. Bari: Palomar 1997. Reed. electrònica en Roma: Biblioteca Italiana, 2004. Disponible en: www.bibliotecaitaliana.it
- Senatore, F. ed. *Dispacci sforzeschi da Napoli. Volume 1 (1444-2 luglio 1458)*. Salerno: Istituto italiano per gli studi filosofici/Carlone, 1997.
- Soler, A. “La relació de Martorell amb la cort de Nàpols i la discreta presència d’Itàlia en *Tirant lo Blanc*.” En A. M. Babbi & V.-J. Escartí eds., *More about “Tirant lo Blanc”. From the sources to the tradition./Més sobre “Tirant lo Blanc”. De les fonts a la tradició*. Amsterdam: John Benjamins, 2015. 35-52.
- . *La cort napolitana d’Alfons el Magnànim: el context de “Curial e Güelfa”*, Tesi Doctoral dirigida pel Prof. Antoni Ferrando. València: Departament de Filologia Catalana/Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació/Universitat de València, 2016a. 5112 pp.
- . “«Cuer desirous». Enigmes lírics i mots heràldics en el *Curial*.” *Tirant. Butlletí informatiu i bibliogràfic de literatura de cavalleries* 19 (2016b): 253-274.
- . “Iconografia italiana i literatura cavalleresca catalana: les al·legories de les arts liberals en *Curial e Güelfa*.” En V. Orazi et al. ed. *Linguaggi del metareale nella cultura catalana*. Torí: Dipartimento di Lingue e letterature straniere e culture moderne/Università di Torino, 2016c. 41-57.
- . “Enyego d’Àvalos, autor de *Curial e Güelfa*?” *Estudis Romànics* 39 (2017a): 137-165.
- . “Borgonya i l’Imperi alemany en el *Curial*. El centre d’Europa vist des de la perifèria.” *Mirabilia/MedTrans* 5 (2017b), en premsa.
- . “Enrique de Villena y Curial e Güelfa.” 2017c, en preparació.
- . “Íñigo Dávalos, Santillana y la recepción del humanismo italiano en Castilla.” 2017d, en preparació.
- . “«Major de tots los poetes e oradors»: la condecoració humanística del cavaller Curial.” 2017e, en preparació.
- . “Italians contra catalans? Rerefons dantesc i circumstàncies històriques d’un episodi de Curial e Güelfa.” En M. Pérez Saldaña & Rafael Roca eds. *Del manuscrit a la paraula digital. Estudis de llengua i literatura catalanes/From Manuscript to Digital Word: Studies of Catalan Language and Literature*, Amsterdam, John Benjamins. 2017f, 36-49.
- . “El català i altres llengües en concurrència a la cort i a la cancelleria napolitanes d’Alfons el Magnànim (1443-1458).” *Caplletra. Revista internacional de Filologia* 65 (2018), en avaluació.

- Soria, A. *Los humanistas de la corte de Alfonso el Magnánimo, según los epistolarios*. Granada: Universidad de Granada, 1956.
- Torres Fontes, J. "Los condestables de Castilla en la Edad Media." *Anuario de Historia del Derecho Español* 41 (1971): 57-112.
- Torró Torrent, J. "Ressenya de SANT JORDI, Jordi de, *Poesies*, ed. a cura d'Aniello FRATTA ("Els Nostres Clàssics", 26), Barcelona: Barcino, 2005." *Arxiu de textos catalans antics* 26 (2007): 822-826.
- Varanini, G. "Marziano da Tortona." En *Enciclopedia Dantesca*. Roma: Treccani, 1970. Disponible a Internet: http://www.treccani.it/enciclopedia/marziano-da-tortona_Enciclopedia-Dantesca/
- Veny, J. *Regiment de preservació de la pestilència de Jaume d'Agramont. Introducció, traducció i estudi lingüístic*. Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona, 1971.
- . "Valencianitat del *Curial*." Dins J. Veny. *Estudis lingüístics valencians*. València: Universitat de València, 2009. 253-292.
- . "Valencianitat del *Curial*." En A. Ferrando ed. *Estudis lingüístics i culturals sobre "Curial e Güelfa", novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*. Amsterdam: John Benjamins, 2012. Vol. 2, 1089-1106.
- Wittlin, C. "Expressions multinominals en *Curial e Güelfa*." En A. Ferrando ed., *Estudis lingüístics i culturals sobre "Curial e Güelfa", novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*. Amsterdam: John Benjamins, 2012. Vol. 2, 1127-1135.
- . "Ressenya de WHEELER, Max W. (trad.) (2011), *Curial and Guelfa. A classic of the Crown of Aragon. Translated into English by Max W. WHEELER*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company (IVITRA Research in Linguistics and Literature, vol. 2)." *Estudis Romànics* 36 (2014): 614-617.
- Zanotto, F. *Il Palazzo Ducale di Venezia, illustrato*. Venècia: G. Antonelli, 1861.
- Zurita, J. *Anales de la Corona de Aragón* [1562]. Á. Canellas López ed. Zaragoza: Consejo Superior de Investigaciones Científicas/Institución Fernando el Católico, 1970-1998.